

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

ELITISMUS A JEHO VZTAH K DEMOKRACII

Plzeň, 2012

Anna Nedvědová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

Elitismus a jeho vztah k demokracii

Anna Nedvědová

Vedoucí práce:

PhDr. Robin Kvěš

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce PhDr. Robinu Kvěšovi za jeho cenné rady, připomínky a čas, který mé práci věnoval.

Obsah

1 ÚVOD	8
1.1 Stanovení cílů práce	9
1.2 Metodika a struktura práce	10
1.3 Zhodnocení použité literatury.....	12
2 OD LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE K TEORII ELIT	14
2.1 Cesta koncipování liberální demokracie.....	14
2.1.1 Osvícenství.....	14
2.1.2 Formování liberálně-demokratických myšlenek.....	16
2.2 Cesta k teorii elit	20
2.2.1 Pozitivismus.....	21
2.2.2 Negace premis liberální demokracie	22
2.2.3 Předpoklady formování teorie elit	24
3 KLASICKÁ TEORIE ELIT	26
3.1 Historický kontext vzniku teorie elit.....	26
3.2 Gaetano Mosca (1858–1941)	28
3.2.1 Struktura společnosti	28
3.2.2 Vládnoucí třída	30
3.2.3 Politická formule	31
3.2.4 Kritika marxistických myšlenek.....	33
3.2.5 Koncept právní ochrany a balance sociálních sil.....	34
3.3 Vilfredo Pareto (1848– 1923)	35
3.3.1 Kritika demokracie	36
3.3.2 Rezidua	38

3.3.3	Derivace.....	40
3.3.4	Rovnovážný stav ve společnosti.....	42
3.3.5	Cirkulace elit	43
3.4	Robert Michels (1876–1936).....	45
3.4.1	Železný zákon oligarchie	46
3.4.2	Neuskutečnost demokracie.....	49
3.5	Shrnutí.....	50
3.6	Kritika klasické teorie elit.....	52
4	SMÍŘENÍ ELITISMU S DEMOKRACÍ.....	56
4.1	Joseph Alois Schumpeter (1883–1950).....	56
4.2	Kritika klasické teorie liberální demokracie	57
4.3	„Jiná“ teorie demokracie.....	58
4.4	Shrnutí.....	60
5	NEOELITISTICKÉ TEORIE.....	62
5.1	Výzkumné metody.....	62
5.2	Harold Dwight Lasswell (1902–1978)	63
5.2.1	Projekt RADIR (Revolution and the Development of International Relations)	65
5.3	Charles Wright Mills (1916–1962).....	67
5.3.1	Mocenská elita.....	68
5.4	Rozdílnosti a podobnosti americké a evropské teorie elit.....	71
6	ZÁVĚR	73

7 SEZNAM LITERATURY	78
8 RESUMÉ	81

1 ÚVOD

V první polovině 19. století byl zformulován koncept klasické liberální demokracie a postupně se stal dominantní doktrínou. Tento koncept proklamoval suverenitu lidu a ideál rovnosti, tyto ideály se však brzy dostaly do rozporu se společensko-politickou realitou. V druhé polovině 19. století a obzvláště pak na přelomu století devatenáctého a dvacátého se neobyčejně zvýrazňovaly rozdíly mezi společenskými vrstvami a zostřovaly se sociální a politické rozpory mezi nimi. V této době se již naplno projeví negativní důsledky průmyslové revoluce, které přesvědčivě dokázaly, jak je liberálně-demokratický ideál rovnosti vzdálený realitě. Po průmyslové revoluci byla totiž velká část obyvatelstva nucena žít v bídnych podmínkách – na samotném okraji společnosti. Na politické moci navíc participovala pouze úzká majetná vrstva společnosti, nemajetným vrstvám a ženám byla i nadále tato možnost upírána. Zjevný rozpor mezi klasickým modelem demokracie a společensko-politickou realitou přelomu 19. a 20. století byl jedním z primárních důvodů, které zapříčinily vznik konkurenční teorie, klasické teorie elit.

Klasická teorie elit není homogenním myšlenkovým proudem. V úvahách a myšlenkách představitelů klasické teorie elit lze najít mnoho rozdílů, přesto však existuje několik podstatných tezí, které jsou všem představitelům společné. Základní tezí je existence vládnoucí menšiny a ovládané většiny ve všech dobách a společnostech. Společný je teoretikům elit také odmítavý postoj ke klasickému modelu liberální demokracie, pesimistický náhled na člověka a přesvědčení o přirozené nerovnosti lidí. Odmítnutí rovnosti a negativní postoj k demokracii vedly některé představitelé teorie elit k příklonu k fašistické ideologii.

V myšlenkách a konceptech klasických elitářů našli kritici demokracie zdůvodnění pro nedemokratické režimy, které se v Evropě objevily ve 20. a 30. letech minulého století. Ačkoliv byla teorie elit touto skutečností do značné míry zkompromitovaná, neupadly myšlenky

klasických elitářů v zapomnění. Již ve 40. letech se některé teze z teorie elit objevily v teorii „jiné“ demokracie amerického ekonoma rakouského původu Josepha Aloise Schumpetera, ten jim však dodal demokratický ráz. Zájem o elitářské myšlenky přetrval i po skončení druhé světové války, a to zejména v americkém prostředí. Právě významné postavení teorií elit v politické vědě a jejich vliv na soudobou demokratickou teorii vedly ke vzniku této práce.

1.1 Stanovení cílů práce

Hlavním cílem bakalářské práce je představit významný proud moderního politického myšlení – elitismus. Elitismus prošel od svého vzniku významnými změnami, které se projevily zejména v jeho postoji k demokracii. Vzhledem k této významné skutečnosti lze elitistické teorie rozdělit na klasickou teorii elit, jež spadá do přelomu 19. a 20. století a neoelitistické teorie vznikající po roce 1945. Pozornost bude věnovaná nejen vývoji elitismu obecně, ale také evoluci jeho postoje vůči demokracii jako takové. V práci bude nastíněn postoj a vztah:

- klasické teorie elit k demokracii
- neoelitistických teorií k demokracii

Vedle hlavního cíle práce budou stanoveny dvě, vedlejší hypotézy, které se věnují dílčím, specifickým otázkám vývoje teorie elit. Prostřednictvím první hypotézy bude poukázáno na skutečnost, že každá teorie vzniká v kontextu své doby. Tato hypotéza bude zaměřená na kontext vzniku teorie elit a zní:

- Společensko-politická realita v Itálii na přelomu 19. a 20. století významnou měrou přispěla ke vzniku teorie elit.

Druhá hypotéza se pokusí poukázat na určitou kontinuitu mezi myšlenkami klasických elitářů a Josepha Aloise Schumpetera:

- Mezi koncepcemi klasických elitářů a koncepcí „jiné“ demokracie lze najít podobnosti a to: ve vztahu k liberální demokracii, v pojetí elit a v pojetí člověka.

1.2 Metodika a struktura práce

Bakalářská práce bude analyticko-empirického charakteru. V práci bude použita metoda analýzy klasické teorie elit a neoelitistických teorií. Rovněž bude použita metoda historická, aplikovaná na analýzu historických okolností vzniku klasické teorie elit.

Bakalářská práce je strukturovaná na úvod, závěr a čtyři kapitoly, které se v následujícím pořadí věnují – konceptu klasické liberální demokracii, teorii elit, propojení elitismu s demokracií, neoelitistickým teoriím. V úvodu již byl stanoven hlavní cíl bakalářské práce a její dílčí hypotézy.

První kapitola bude věnovaná formování konceptu liberální demokracie. V této části budou představeny myšlenky a koncepty politických filozofů, kteří jsou řazeni do tzv. druhé (Jeremy Bentham a James Mill) a třetí (John Stuart Mill a Alexis de Tocqueville) vlny liberalismu. U Jeremyho Benthama a Jamese Milla bude představen koncept protektivní demokracie. U Johna Stuarta Milla a Alexise de Tocquevilla bude pozornost zaměřena na koncept vývojové demokracie, respektive na vztah rovnosti a svobody v demokracii. Následovat bude část, která představí myšlenky autorů (Thomas Carlyle, Gustave Le Bon a Georges Sorel), kteří zpochybnili pravdivost některých premis liberální demokracie.

Druhá kapitola již bude věnovaná teorii elit. Nejprve bude nastíněna vnitropolitická situace v Itálii po sjednocení země. Právě tyto poznatky by měly pomoci pochopit, za jakých společensko-politických podmínek se formovala teorie elit. Jako prvním ze zakladatelů teorie elit bude

věnovaná pozornost ústavnímu právníkovi Gaetanu Moscovi. Bude představena jeho kritika liberální demokracie a marxismu. Dále pak bude přiblíženo jeho přesvědčení o struktuře společnosti, tedy o jejím rozdělení na dvě třídy – vládnoucí a ovládanou. Bude představena také jeho koncepce člověka a pojetí tzv. politické formule. Nebude opomenuta ani koncepce právní ochrany a balance sociálních sil. Následovat bude část, jež se bude věnovat úvahám sociologa Vilfreda Pareta. Stejně jako u jeho předchůdce bude zmíněna jeho kritika liberální demokracie a rozdělení společnosti na skupinu vládnoucích a skupinu ovládaných. Následovat bude jeho pojetí lidské nerovnosti a koncepce reziduí a derivací. Jako poslední bude u tohoto představitele teorie elit představen rovnovážný stav ve společnosti a s ním úzce svázaná cirkulace elit. U posledního klasického teoretika elit – Roberta Michelse – bude představen jeho železný zákon oligarchie a obdobně jako u výše zmíněných autorů jeho postoj k demokracii. Po představení myšlenek a konceptů jednotlivých teoretiků elit bude následovat shrnutí, ve kterém budou vytknuty teze, jež jsou všem představitelům společné. Na závěr této kapitoly bude vylíčena kritika teorie elit, která se bude opírat především o kritiku formulovanou Robertem Dahlem.

Třetí kapitola bude věnovaná propojení elitismu s demokracií. Tato kapitola se bude věnovat vizi demokracie představené Josephem A. Schumpeterem. Nejprve však bude vylíčena kritika, kterou formuloval vůči teorii liberální demokracie, poté již bude následovat představení jeho teorie „jiné“ demokracie. V závěru kapitoly pak bude opět následovat stručné shrnutí zjištěných poznatků.

Čtvrtá kapitola se bude věnovat neoelitistickým teoriím. Nejprve bude nastíněn trend ve výzkumu elit, tj. empiricky orientované studie elit. Poté budou představeni dva významní autoři teorie elit – Harold Dwight Lasswell a Charles Wright Mills. Harold D. Lasswell bude zmíněn v souvislosti s mezinárodním projektem RADIR a u Charlese W. Millse bude představen jeho koncept mocenské elity.

V závěru práce budou shrnuty poznatky vycházející z textu a bude tak současně nastíněna odpověď na hlavní cíl práce. Zároveň s tím bude posouzena platnost dílčích hypotéz práce, které tím budou verifikovány či falzifikovány.

1.3 Zhodnocení použité literatury

Při psaní práce byly nejvíce využity knižní zdroje primární i sekundární a občas také články z odborných periodik, a to jak české, tak zahraniční provenience. V první kapitole, jež se primárně věnuje formování koncepce liberální demokracie, bylo čerpáno při popisu myšlenek a konceptu Jeremyho Benthama a Jamese Milla z díla *Teorie demokracie* od Palleho Svenssona a z kapitoly Víta Hlouška *Klasická liberální teorie demokracie* z knihy *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. K zjištění politických úvah a myšlenek Johna Stuarta Milla a Alexise de Tocquevilla bylo čerpáno z děl těchto autorů, tedy z *Úvah o vládě ústavní*, respektive *Demokracie v Americe*.

Ve druhé kapitole bylo pro představení vnitropolitické situace v Itálii primárně využito dílo *Dějiny Itálie* od Giuliana Proccaci. Část, jež se věnuje Gaetanu Moscovi čerpá z anglické verze autorova díla *The Ruling Class*, z díla Miroslava Jodla *Teorie elity a problém elity* a z podobné publikace, lišící se v některých kapitolách, s názvem *Teorie elit* od Miroslava Jodla a Emanuela Pecky. Pro část věnující se myšlenkám Vilfreda Pareta byla velice přínosná kniha *Dějiny klasické sociologie* autora Jana Kellera. Kromě již zmíněných děl autorů M. Jodla a E. Pecky byl přínosný také článek Alana Zuckermana s názvem *The Concept Political Elite*. K sepsání myšlenek Roberta Michelse bylo nejvíce využito jeho dílo *Strany a vůdcové* a od Lubomíra Kopečka kapitola *Elity a demokracie* z knihy *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky,*

nepřátelé a perspektivy demokracie. Pro kritiku teorie elit bylo převážně čerpáno z knihy *Demokracie a její kritici* autora Roberta Dahla.

Ve třetí kapitole je pro kritiku klasické liberální demokracie a představení teorie „jiné“ demokracie čerpáno z díla Josepha A. Schumpetera *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Byl využit také článek od Miroslava Nováka s názvem *Popper versus Schumpeter: srovnání dvou neklasických teorií demokracie*.

Ve čtvrté kapitole, která se věnuje neoelitistickým teoriím, se dobrým zdrojem informací stala již zmíněná kniha Miroslava Jodla *Teorie elity a problém elity*, *Teorie elit* od Miroslava Jodla a Emanuela Pecky a *Sociologie politiky* od Emanuela Pecky. Pro představení teorie Charlese Wrighta Millse bylo čerpáno z jeho díla *Mocenská elita*.

2 OD LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE K TEORII ELIT

2.1 Cesta koncipování liberální demokracie

Hlavním tématem práce je klasická teorie elit. Teorie elit byla zformulována na přelomu 19. a 20. století jako ostrá kritika vůči liberální demokracii. Z tohoto důvodu je proto na místě první kapitole práce věnovat teorii liberální demokracie.

V první kapitole je pozornost zaměřena na myšlenky a koncepty politických filozofů, kteří jsou řazeni do tzv. druhé a třetí vlny liberalismu, neboť právě jejich zásluhou získal koncept liberální demokracie definitivní podobu. Koncept liberální demokracie se utvářel pod vlivem osvícenských myšlenek, je proto vhodné zabývat se krátce i tímto myšlenkovým směrem. Každý filozofický směr vzniká v reakci na události či změny své doby, nelze tedy opomenout ani dobový kontext vzniku osvícenství.

2.1.1 Osvícenství

Osvícenské myšlenky se začaly naplno rozvíjet ve století osmnáctém, ale jejich kořeny lze nalézt již ve století předchozím. Osvícenství vzniklo jako prudká reakce na feudálně-stavovské uspořádání společnosti, nesvobodu politického myšlení a náboženského projevu¹. Zkostnatělé feudálně-stavovské rozdělení společnosti brzdilo rozmach neprivilegovaného třetího stavu, jehož jádro tvořila rychle rostoucí a bohatnoucí vrstva průmyslníků, obchodníků, bankéřů a také měšťanské

¹ Nejsilnější kritika tehdejšího politicko-společenského uspořádání se objevila ve Francii a byla zapříčiněná silnou nespokojeností střední vrstvy společnosti – buržoazie. Ta ostře kritizovala tehdejší uspořádání, které neodráželo její vlastní hospodářsky silné postavení v oblasti politické. Ač byla buržoazie tahounem francouzského hospodářství, neměla žádná politická práva. Naopak ekonomicky nečinná šlechta, která byla dlouhodobě vnímaná jako příživník společnosti, se těšila z politických práv. Tyto silné třídní rozpory spolu s neomezenou královskou mocí a majetnou a politicky vlivnou církví prohlubovaly nespokojenost buržoazie, která na konci 18. století vyvrcholila ve Velké francouzské revoluci (Halada 1984: 18, Fischer 1925: 8).

inteligence. Vývoj této vrstvy společnosti, označované jako buržoazie, přímo odpovídal zrychlenému tempu pokroku techniky a vzdělání. Její hospodářská převaha a nabyté sebevědomí posilovaly tendence k boji o politická a hospodářská práva, která jí byla tehdejšími jak politickým, tak i společenským systémem upírána (Fischer 1925: 7–9).

Osvícenství se nevyvíjelo jako homogenní myšlenkový proud. Každá země měla své specifické odlišnosti, ale ať už se myšlenky osvícenských filozofů více či méně lišily, panovala mezi nimi shoda o základních idejích osvícenství (Im Hof 2001: 8).

Myšlenka skoncování se starými pořádky a vytvoření lepšího světa se stala jednotícím prvkem všech osvícenských filozofů. Z tohoto důvodu začalo vznikat mnoho spisů, které kritizovaly tehdejší neutěšený stav s cílem napravit poměry nejen v politické a společenské oblasti, ale i v církvi. K nejznámějším spisům bezesporu patří *Duch zákonů* a *Perské listy* francouzského myslitele Charlese de Montesquieua nebo *Filozofické listy* jednoho z nejvýznamnějších představitelů osvícenství vůbec – Françoise Voltaira (Im Hof 2001: 133).

Osvícenští filozofové byli přesvědčení, že všechny nedostatky lidské společnosti, od sociálních a politických křivd až po náboženskou nesnášenlivost, lze odstranit použitím rozumu a rozumnou a svobodnou výchovou. Ústřední myšlenkou osvícenství se proto stala víra v rozum a jeho neomezené možnosti, se kterými osvícenští filozofové spojili víru v celospolečenský a technologický pokrok (Halada, 1984: 18–19). Pod vlivem racionalismu se prohluboval všeobecný zájem o vědu a techniku. Formulovaly se nové zákony v matematice, fyzice, biologii a dalších přírodních vědách. Rozvoj vědy se projevoval zejména v technologickém pokroku. Zvýšený zájem o vědu a techniku s sebou nesl hlásání svobody vědeckého bádání (Halada 1984: 15).

Víra v rozum a úspěšný technologický pokrok ovlivnila i optimistický náhled na člověka. Člověk je optikou osvícenské filozofie vnímán jako racionální bytost, která je tvůrcem své budoucnosti. Osvícenství ale nepřineslo jen víru v racionalitu člověka a jeho schopnosti, nýbrž i přesvědčení o jeho dobré podstatě (Halada 1984: 19).

Přesvědčení o racionalitě jedinců spolu s myšlenkami humanity vedlo ke hlásání přirozeného práva člověka na svobodný život, práva na svobodu náboženského projevu a svobodu myšlení (Halada 1984: 19).²

2.1.2 Formování liberálně-demokratických myšlenek

Mnoho liberálních myšlenek, které byly obhajovány osvícenskými filozofy, poté plně akceptovali utilitarističtí filozofové přelomu osmnáctého a devatenáctého století, Jeremy Bentham a James Mill. Jejich optimistické nahlížení na demokratický proces je spolu s myšlenkami utilitarismu³ vedly ke koncipování tzv. protektivní demokracie. Koncept protektivní demokracie vycházel z předpokladu, že cílem každého státu, respektive vlády, je zajistit obecné blaho, tzn. maximální štěstí a užitek všem svým občanům (Hloušek 2007: 65–66). Avšak k tomu, aby vláda mohla zajistit obecné blaho, musí být nejprve dobře obeznámena s jeho podobou. Podle Benthama a Milla je podoba obecného blaha zjistitelná pouze tehdy, když se na jeho definici podílí všichni členové společenství.

² Některé myšlenky, příznačné pro osvícenství, je možné vysledovat v anglickém prostředí už ve druhé polovině 17. století. Již v této době docházelo k intenzivní kritice absolutní monarchie a stále častěji se objevovaly požadavky, které volaly po omezení státních zásahů do života společnosti. Kritika absolutistické formy vlády a státních zásahů vycházela z liberálních myšlenek, jejichž nositelé požadovali omezení absolutismu prostřednictvím dělby státní moci a nezasahováním státu do ekonomiky a soukromého vlastnictví (Svensson 1995: 33–34).

³ Základní myšlenkou utilitarismu je maximalizovat štěstí a minimalizovat ztráty v každé situaci. Proto je jediným měřítkem lidského jednání to, zda je ku prospěchu, k užítku (Hloušek 2007: 66).

Za tohoto předpokladu pak podle těchto myslitelů existuje záruka, že jednání vlády bude v souladu s obecným blahem. Své přesvědčení Bentham a Mill zdůvodňovali tím, že celé společenství bude kontrolovat činnost vlády a tím jí znemožní odchytil se od obecného blaha. V jejich pojetí není vláda doslovně kontrolovaná celým společenstvím, ale pouze jím zvolenými zástupci. Tito zástupci vykonávají svoji funkci v souladu s vůlí společenství. Z výše zmíněných důvodů se v konceptu protektivní demokracie objevuje požadavek na vytvoření systému zastupitelské demokracie a rozšíření volebního práva (Svensson 1995: 63).⁴

Bentham s Millem si byli velice dobře vědomi, že za tehdejší situace, kdy bylo volební právo výrazně omezeno, nebylo možné obecné blaho definovat a hlavně pak realizovat. Takovéto prostředí umožňovalo definovat pouze blaho těch, kteří volebním právem disponovali. Proto političtí vůdcové mohli jednat pouze v zájmu svých voličů a nikoliv v zájmu celé společnosti. Bentham a Mill na základě této skutečnosti došli k závěru, že vláda, pokud chce skutečně maximalizovat užitek všech svých občanů, musí zavést všeobecné a rovné volební právo (Svensson 1995: 64). Navzdory tomuto logickému závěru Jeremy Bentham a James Mill ve svém konceptu protektivní demokracie nevyzývali vládu k prosazení všeobecného a rovného volebního práva, nýbrž k rozšíření hlasovacího práva na majetné muže starších 40-ti let. Tento ústupek vycházel jak z pozice praktické realizace rozšíření volebního práva, tak z přesvědčení o nezměnitelné povaze společnosti. Podle té budou vždy nevzdělaní lidé jednat ve svém vlastním zájmu a ne v zájmu celé společnosti. Není proto žádoucí, aby tito lidé získali volební právo (Hloušek 2007: 66–67).⁵

⁴ Požadavek na rozšíření volebního práva vycházel z argumentace, že vládní představitelé hájí zájmy svých voličů (Svensson 1995: 63).

⁵ Bentham a Mill se obávali, že všeobecné hlasovací právo povede k vládě chudých a nevzdělaných dělníků. Těch byla v tehdejší společnosti většina, proto dle nich hrozilo třídní zákonodárství. Také se domnívali, že chudá většina nebude chránit soukromé vlastnictví. Současně si ale Bentham a Mill uvědomovali, že za daných podmínek, kdy na politické moci

Koncept protektivní demokracie nepochybně přispěl k demokratizaci politického života v Evropě. Přesto byl pouhým předstupněm demokratického ideálu vlády lidu. Ten se objevil až v konceptech a úvahách dvou slavných politických myslitelů 19. století, Johna Stuarta Milla a Alexise de Tocquevilla.

John Stuart Mill, představitel tzv. vývojové demokracie, definitivně propojil politický liberalismus a zastupitelskou demokracii (Hloušek 2007: 67). Ve svém konceptu vycházel z premisy, že svrchovanou moc má celé politické společenství. Proto je nezbytná politická participace všech dospělých jedinců. Tato teze, která obsahuje myšlenku suverenity lidu, předpokládá všeobecné a rovné volební právo jak pro muže, tak i pro ženy (Mill 1992: 114). Aby však jedinec mohl participovat na politické moci, musí mít určité povědomí o fungování státu a společnosti. V opačném případě by totiž mohl uplatněním svého volebního práva poškodit stát i společnost (Mill 1992: 117).

John Stuart Mill vycházel v konceptu vývojové demokracie z utilitaristických myšlenek, obdobně jako jeho předchůdci, avšak zásadně se od nich odlišoval v pohledu na společnost. Společnost podle něj není neměnná (Svensson 1995: 69). Prostřednictvím soustavného a cílevědomého vzdělávání a určité občanské výchovy mohou být i doposud nevzdělaní lidé seznámeni se složitým mechanismem státu a společnosti a na základě těchto znalostí nebudou jednat pouze ve svém partikulárním zájmu, nýbrž v zájmu celé společnosti. Avšak do doby, než bude všeobecná úroveň občanského vědomí dostatečná, by mělo být volební právo být pouze v rukách vzdělaných lidí (Mill 1992: 117).

participovala pouze aristokracie, je systém VB velice nestabilní. Musí dojít k rozšíření volebního práva o novou majetnou vrstvu společnosti – kapitalisty. Tím se systém VB opět stabilizuje (Svensson 1995: 65).

John Stuart Mill v konceptu vývojové demokracie nepropojil zastupitelskou demokracii pouze s politickým liberalismem, ale i s ideálem vzdělávání a výchovy občanů (Hloušek 2007:69). Domníval se, že zastupitelská demokracie je formou vlády, která nejlépe rozvíjí morální a intelektuální kvality občanů a rovněž vede k většímu smyslu pro odpovědnost, protože jako jedna z mála forem vlády–umožňuje občanům častou participaci na politické moci nejen prostřednictvím voleb, ale i jejich zapojováním do politických procesů na lokální úrovni. Navíc podle Milla taková forma vlády, která umožňuje občanům vykonávat veřejné funkce, a tou zastupitelská demokracie bezpochyby je, prohlubuje u občanů zájem o obecné blaho na úkor pouhého sobectví (Mill 1992: 45–46).

Alexis de Toqueville byl přesvědčený, že systém zastupitelské demokracie, který vychází ze zásady svrchovanosti a vlády lidu, je nevyhnutelný a postupně se nakonec prosadí ve všech zemích. Své tvrzení obhajoval argumentací, že sociální a ekonomická rovnost povede k rovnosti politické a právě v prostředí rovnosti se rozvíjí demokracie (Tocqueville 2000: 120). Avšak Tocqueville rovněž varoval, že přílišný důraz kladený na rovnost by mohl oslabovat svobodu. Domníval se, že stát, ve snaze vyhovět v demokratické společnosti požadavku rovnosti, bude minimalizovat nerovnosti. K tomu, aby tak mohl činit, potřebuje stále více moci. Může tak centralizovat a koncentrovat moc na úkor svobody. Přesto však Tocqueville věřil tomu, že silná občanská společnost a aktivita spojená se zájmem o věci veřejné jsou vhodným předpokladem k eliminaci negativních jevů zastupitelské demokracie (Tocqueville 2000: 583).

Koncepce liberální demokracie se utvářela dlouhou dobu. Na jejím úplném počátku stály liberální myšlenky, které se Evropou šířily už od druhé poloviny 17. století. V této době se ale ještě o demokracii neuvažovalo, pod tímto pojmem se ostatně rozuměla pouze přímá

demokracie a na tu se pohlíželo negativně, s jistým despektem. Ve společnosti totiž přetrvávalo (ještě z antického politického myšlení) přirovnání demokracie k vládě lůzy. Až na přelomu 18. a 19. století se Jeremymu Benthamovi a Jamesi Millovi podařilo vypracovat – do té doby nemyslitelnou a koneckonců protichůdně vnímanou – teorii zastupitelské demokracie. Svými úvahami přiblížili politický liberalismus a zastupitelskou demokracii a tím velice významně přispěli ke koncepci klasické liberální demokracie. Nicméně až v politických úvahách Johna Stuarta Milla a Alexise de Tocquevillea došlo k definitivnímu propojení politického liberalismu se zastupitelskou demokracií. Tím byla v první polovině 19. století dovršena koncepce klasické liberální demokracie, která se zformulovala na základě několika premis, ke kterým se obvykle řadí:

- Racionalita a dobrá podstata člověka – člověk je bytostí rozumnou a od přírody dobrou
- Svrchovanost lidu – lid je zdrojem veškeré politické moci
- Politická a právní rovnost – rovnost volebních hlasů a rovnost před zákonem
- Vláda lidu – lid vládne prostřednictvím volených zástupců
- Obecné dobro – dosažení dobra pro celou společnost je účelem celé politické činnosti
- Obecná vůle – vůle všech rozumných jedinců, kteří definují obecné blaho

(Svensson 1995: 64, Hloušek 2007: 59).

2.2 Cesta k teorii elit

V první polovině 19. století byl dovršen koncept klasické liberální demokracie. Brzy se však začaly objevovat myšlenky, které zpochybňovaly pravdivost některých premis tohoto konceptu. Ty se objevily v důsledku výzkumů společenských věd, které se v 19. století

začaly výrazně rozvíjet. Rozvoj společenskovědních oborů je připisován novému myšlenkovému směru – pozitivismu.

2.2.1 Pozitivismus

Pozitivismus vznikl v první polovině 19. století jako myšlenkový směr, který reprezentoval vědecké směřování filozofie.⁶ Vzhledem k tomuto zaměření odmítl do oblasti svého zájmu zahrnovat spekulativní a empiricky nepodložené jevy, jak činila z hlediska pozitivismu zcela neúčinná „klasická“ filozofie. Pozitivismus se zaměřil pouze na výzkum takových jevů, které jsou empiricky dokazatelné, neboť pouze ty jsou pozitivní, tedy pravdivé, ale také užitečné (Stark 2000: 28).

Podle pozitivismu je základem poznání empirická zkušenost, tedy to, co je vnímáno našimi smysly. Právě empirickou zkušeností jsou dána pozitivní fakta, která je možné nalézt i v jevech společenského života. Avšak doposud nebyly společenské vědy na empirických faktech založené. Pozitivismus chce tento nedostatek odstranit a společenské vědy „zpozitivnit“. Chce tedy docílit toho, aby výsledky těchto věd vycházely z pozorování vedených přísně vědeckou metodou (Stark 2000: 29). Výsledky pozorování je pak nutné interpretovat pomocí určité teorie a cílem pozitivismu je rozvinout ve spojení se zkoumanou realitou teoretické principy, podle kterých se bude další pozorování řídit (Keller 2005: 64).

Vzhledem k pozitivistickému přesvědčení, že empirická fakta je možné nalézt i v jevech společenského života, nevidí pozitivismus podstatný rozdíl mezi přírodními a společenskými vědami. Společenské

⁶ Pozitivismus nevznikl v první polovině 19. století náhodou, ale jako reakce na nestabilitu a nejistotu tehdejší společnosti, která byla způsobena jejími převratnými změnami v důsledku průmyslové revoluce. Vytouženou společenskou stabilitu mohla přinést pouze její reorganizace. K té se ovšem mohlo přistoupit až po zpozitivnění všech věd, tedy i věd společenských (Stark 2000: 29).

vědy podle pozitivismu, obdobně jako vědy přírodní, dokážou na základě zkoumání empirických faktů dospět k formulování obecných a neměnných zákonů (Keller 2005: 64).

2.2.2 Negace premis liberální demokracie

Pozitivismus významně ovlivnil rozvoj etablovaných společenských věd a dokonce zapříčinil i vznik a rozvoj nových společenskovědních oborů. Ty tak pod vlivem pozitivismu přebíraly při svém výzkumu pozitivistické principy. Pozitivistický postoj ke zkoumání společenských jevů dokazuje mj. práce britského historika Thomase Carlyleho. Na základě analýzy historických událostí došel ve svých pracích Hrdinové a zbožňování hrdinů a Francouzská revoluce k závěru, který ve svém důsledku popřel premisu teorie liberální demokracie o zastupitelské demokracii (tedy vládě lidu) jako o nejlepší formě vlády. Thomas Carlyle totiž konstatoval, že celé dějiny jsou určovány akty výjimečných osobností, na kterých se nikdy nepodílely masy. Ty vždy představovaly pouze pasivního aktéra. Jakmile však získaly převahu nad výjimečnými osobnostmi, následoval úpadek civilizace (Kopeček 2007: 150).

Pozitivismus spolu se zvýšeným zájmem o porozumění člověku zapříčinil vznik nové vědní disciplíny – psychologie. Ta do oblasti svého zkoumání zahrnovala lidské vlastnosti jako vůli, emoce a vášně. V důsledku psychologických výzkumů se v 19. století začala postupně zpochybňovat všeobecně přijímaná myšlenka racionality jedinců (Svensson 1995: 123). Nejčastěji uváděným příkladem této tendence, je práce francouzského psychologa Gustava Le Bona – Psychologie davu. Ústřední myšlenkou Psychologie davu je, že psychika jedinců jako součásti davu se zásadně liší od psychiky jedinců samostatných. Jednotlivci, kteří se stanou součástí davu, myslí a jednají naprosto odlišně (iracionálně) než ve chvíli, kdy jeho součástí nejsou (jako osamocení

jedinci myslí racionálně). Jedinec podle Le Bona snadno a rychle podléhá atmosféře davu a svým instinktům, které by za jiných okolností potlačil. Díky tomu, že je dav anonymní, mizí u jednotlivce pocit zodpovědnosti a jedinec tak ztrácí zábrany, radikalizuje své názory a stává se netolerantním. V davu se podle Le Bona stírají intelektuální rozdíly lidí a činnost davu je omezena na to nejzákladnější. Rozhoduje-li tudíž dav o důležitých problémech, jsou jeho rozhodnutí vždy iracionální, tedy i chybná. Není proto žádoucí, aby dav o takovýchto problémech rozhodoval. Le Bon byl přesvědčený, že vlastnosti výše popsané – je možné vypořádat ve větší či menší míře u všech kolektivních shromáždění, tedy i u kolektivních politických orgánů typu parlamentních shromáždění (Le Bon 1994: 5–11).

Ve zpochybnění tradičních-racionalistických představ dále pokračoval francouzský filozof Georges Sorel. Filozofie tohoto Francouze byla silně ovlivněna antiracionalismem a myšlenkou rozhodné politické akce. Sorelův negativní postoj k racionalismu umocnilo přesvědčení, že k politické akci lidi motivují a mobilizují nikoliv racionální, nýbrž iracionální pohnutky. V souladu s tímto přesvědčením se ústřední myšlenkou jeho filozofie stala idea mýtu. Mýtus je podle něho výrazem rozhodnosti k činu a také jakousi iracionální morální silou. Ta má schopnost stimulovat, vést lidi a také živit jejich morální energii (Loewenstein 2009: 443–445). Tato schopnost mýtu je podle Sorela dána přítomností dvou prvků, které považuje za zcela nezbytné. Jedním z těchto prvků je prvek utopický. Ačkoli je z pohledu logické pravdy zcela nereálný a neuskutečnitelný, podněcuje lidi k politické akci. Přítomnost druhého prvku, prvku futuristického, působí na jednání lidí obdobným způsobem. Sorel tak vzhledem k přesvědčení, že právě a pouze mýty podněcují k politické akci, ztotožnil mýty s hybateli dějin (Loewenstein 2009: 444, Jodl 1994: 32).

2.2.3 Předpoklady formování teorie elit

Jak jsme viděli výše, konec 19. století se již nesl v atmosféře jisté deziluze z osvícenského optimismu a racionalismu. Nové, pozitivisticky orientované vědní disciplíny poukázaly na poměrně výrazné koncepční nedostatky klasické liberální teorie demokracie. Navíc se na konci 19. století předpoklad teoretiků liberální demokracie o vývoji společnosti k postupné sociálně – ekonomické rovnosti jevil jako zcela nereálný (Kopeček 2007: 150–151). Konec 19. století byl naopak ve znamení neobyčejně se zvýrazňujících rozdílů mezi jednotlivými vrstvami společnosti. Docházelo k zostřování sociálních a politických rozporů, které přesvědčivě dokazovaly iluzivnost klasického modelu liberální demokracie. Ukazovalo se, že tento společensko-politický systém je, na rozdíl od původních liberálně-utilitaristických předpokladů, arénou velmi ostrých sociálních a politických bojů (Jodl 1994: 19).

V reakci na tento společenský vývoj a poznatky z věd (iracionalita člověka) se začal formovat svébytný proud kritiků liberální demokracie, který odrážel proměnu nálad konce 19. století. Začaly se formovat základy teorie elit. Teorie elit podrobila liberální demokracii ostré a komplexní kritice s důrazem na fakt, že liberální demokracie stojí na chybných základech (Kopeček 2007: 149–150). Teorie elit napadla základní premisy liberální demokracie, kterými jsou:

- Racionalita a dobrá podstata člověka – člověk je iracionální a egoistická bytost
- Svrchovanost lidu – zdrojem politické moci je vládnoucí menšina
- Politická a právní rovnost – lidská nerovnost je přirozená a nepřekonatelná
- Vláda lidu – veškerou politickou moc má vládnoucí menšina

- Obecné dobro – neexistuje, všichni se nemůžou jednoznačně shodnout na podobě obecného dobra, neboť je různými jednotlivci chápáno různě
- Obecnou vůli – neexistence obecného dobra implikuje neexistenci obecné vůle

(Svensson 1995: 92, Jodl 1994: 20)

3 KLASICKÁ TEORIE ELIT

3.1 Historický kontext vzniku teorie elit

S teorií elit je úzce svázáno italské prostředí. Dva ze tří zakladatelů klasické teorie elity byli Italové (Mosca, Pareto), třetí (Michels) si Itálii zvolil za svoji druhou vlast. Koncepty teoretiků elity začaly vznikat v době, kdy se italskou společností šířilo zklamání z politické „demokratické“ praxe (Kopeček 2007: 149). Je proto vhodné zaměřit se nejprve na vývoj událostí v italském prostředí.

V roce 1861 vznikl nezávislý a jednotný Italský stát a tím se přání mnoha Italů stalo skutečností. První léta po sjednocení v zemi vládla umírněná pravice. Ta hájila zájmy vzdělaných středních a vyšších vrstev společnosti a v hospodářské politice prosazovala liberální principy, především volný obchod. To mělo pomoci nastartovat italské hospodářství, které výrazně zaostávalo za západními evropskými zeměmi. Za pravicové vlády bylo v Itálii přijato několik důležitých reforem, které se dotkly prakticky celé země, k těm nejdůležitějším patřila správní a daňová reforma. Správní reforma zavedla nepružný centralistický systém a daňová reforma až neúnosně vysoké daně. Vládě v realizaci takto důležitých reforem nebránila ani skutečnost, že volební právo měla pouhá dvě procenta obyvatelstva (Procacci 1997: 266).

V roce 1876 se moci ujala umírněná levice. V té době se již naplno projevíly propastné (nejen hospodářské) rozdíly mezi severem a jihem země. Sever Itálie byl – oproti agrárnímu jihu – průmyslově rozvinutý. Na severu se koncentrovaly vzdělané a majetné vrstvy společnosti, jih oproti tomu obývalo převážně negramotné a chudé obyvatelstvo. Když vláda slíbila přijmout daňovou reformu a zmírnit rozdíly mezi severem a jihem země, získala si velkou podporu převážně venkovského jihu. Časem se

ale ukázalo, že vláda není ochotná ani jeden z příslibů splnit. Výrazný pokles podpory, který posléze následoval, se levicová vláda pokusila zvrátit rozšířením hlasovacího práva. Tím teď disponovalo osm z původních dvou procent populace. Navzdory tomuto posunu směrem k politické liberalizaci zůstalo italské demokratické zřízení stále značně vzdálené liberálně-demokratickému ideálu (participace všech dospělých jedinců) (Proccaci 1997: 266, Keller 2005 : 291).

S vládou umírněné levice začal být nechvalně spojován nárůst korupce v zemi. Politická moc začala být stále více propletená s mocí finanční. Společností se šířilo přesvědčení, že působit v politice je nejjednodušší způsob, jak zbohatnout. Italové začali stát vnímat jako korupční mašinerii, která má k dispozici značné prostředky z vybíraných daní. Parlamentní instituce, na jejichž půdě měly být hájeny zájmy občanů, se navíc staly pouhými arénami pro ostré boje politiků, jejichž hlavním cílem bylo vlastní obohacení. Napětí uvnitř státu způsobené rozhořčením Italů z vývoje politických událostí neustále narůstalo. Vláda se pokoušela toto napětí zmírnit, nutno dodat neúspěšně. Zvolila svérázný způsob – agresivní zahraniční politiku v podobě koloniální expanze. Přesto již na přelomu století propuklo několik vln sociálních nepokojů. Vláda je potlačila i za cenu velkých ztrát na životech. Následně výrazně omezila politické svobody a zakázala socialistické a anarchické organizace. V Miláně, baště socialistů, dokonce vyhlásila válečný stav (Procacci 1997: 267).

Brutální postup při potlačování nepokojů, četné korupční aféry, vedení koloniálních válek, ale také ekonomické zpomalení země a vzrůstající rozdíly mezi severem a jihem země – to byla realita Itálie konce 19. století. Rychle narůstalo zklamání z parlamentních institucí, demokracie a svoboda se zdály být pouhými frázemi. Společností se začal šířit cynismus a iracionalismus, stejně jako machiavelistické

představy o cynické povaze moci a lidského soužití (Procacci 1997: 267, Keller 2005: 292).

Právě to bylo doba, ve které žili představitelé klasické teorie elit. Jako první tuto teorii zformuloval Gaetano Mosca, přejdeme tedy ke kapitole, která se tomuto teoretikovi elit věnuje.

3.2 Gaetano Mosca (1858–1941)

Gaetano Mosca se narodil v roce 1858 v sicilském Palermu. Vystudoval ústavní právo a politické teorie a na počátku své kariéry působil jako učitel v Palermu a Římě. V roce 1923 se stal profesorem ústavního práva na univerzitě v Turíně, později působil jako profesor politických teorií na univerzitě v Římě. Gaetano Mosca se aktivně angažoval v politice a byl dlouholetým členem liberálně-konzervativní strany. Za tuto stranu byl v roce 1909 zvolen do italského parlamentu. V roce 1919 se vzdal mandátu poslance poté, co byl jmenován doživotním senátorem italského království. V roce 1926 se pak vzdal senátorského křesla, čímž ukončil svoji politickou kariéru (Jodl, Pecka 1994: 31–32).

Gaetano Mosca je autorem mnoha významných politologických spisů, k těm nejvýznamnějším patří *Teorie vlád a parlamentní vlády*, *Vládnoucí třída* (v roce 1923 doplněna o druhou část) a *Dějiny politických doktrín*. *Vládnoucí třída* je bezesporu Moscovy nejvýznamnější dílo. Obsahuje základní myšlenky jeho teorie, teorie elit (Jodl, Pecka 1994: 31–32).

3.2.1 Struktura společnosti

Mosca se během svého života věnoval analýze rozporů mezi politickou realitou a klasickou teorií demokracie. Pomocí historické

metody, kterou ostatně považoval za základní metodu politických věd, tyto rozpory analyzoval. Historická metoda mu umožnila odhalit velké neměnné zákony, které se v dějinách lidstva objevují. Dějiny rozdělil na dvě fáze – fázi předcivilizační a civilizační (Jodl 1994: 25). Ve fázi předcivilizační se jako velký zákon ukazuje boj o život. Podle tohoto zákona přežijí pouze jedinci, kteří jsou nejsilnější a nejlépe přizpůsobení svému prostředí. Oproti tomu ve fázi civilizační je tímto zákonem boj o vyniknutí. Ten se projevuje soupeřením jedinců o obsazení nejvyšších pozic ve společnosti a snahou o získání autority a bohatství. Velký zákon civilizované společnosti determinuje strukturu společnosti, což se projevuje v jejím rozdělení na vládnoucí menšinu a ovládanou většinu (Mosca 1939: 29).

I v demokratických společnostech je tato teze o vládnoucí menšině a ovládané většině platná. Na základě tohoto faktu si Mosca kladl za úkol vyvrátit demokratickou teorii. Duchovního otce této teorie spatřoval v Jeanu-Jacquesovi Rousseauovi, proto se jeho kritika demokratického modelu zaměřuje primárně na něj (Jodl 1994: 25).⁷ Podle Rousseaua má být politická moc vykonávaná přímo lidem. Ve svém pojetí demokracie vycházel z koncepce přirozeného stavu, v němž byli jedinci svobodní a navzájem si rovní. Existovala zde pouze nerovnost přirozená, biologická. Naproti tomu politická a sociální nerovnost neexistovala (Rousseau 2002: 13–16). I v demokratických zřízeních Mosca odhalil vládnoucí menšinu. Spatřoval ji v minoritě vlivných boháčů, kteří obratně využívají demokratické ideály k zakrytí neměnného zákona společnosti – vlády menšiny. Podle Moscy tak vždy vládne menšina, bez ohledu na formu

⁷ Moscovo ztotožnění J. J. Rousseaua s liberálně-demokratickou teorií není úplně na místě. Některé Rousseauovy myšlenky (suverenita lidu, rovnost před zákonem, koncepce společenské smlouvy) sice posloužily třetímu stavu v boji proti feudálnímu uspořádání a prosazení demokratizace, ale jeho kritika soukromého vlastnictví a snaha o jeho odstranění je s liberálně-demokratickou teorií v rozporu (Jodl 1994: 15).

vlády a stupeň vývoje společnosti. Vládnoucí menšinu označil termínem vládnoucí třída (Jodl, Pecka 1994: 33).

3.2.2 Vládnoucí třída

Vládnoucí třída je pro Moscu označením elity. Tu chápe výhradně jako politickou elitu, tedy *špičkovou skupinu moci a vlivu* (Kopeček 2007: 152). Její výskyt považuje za společensky daný důsledek boje o vyniknutí. Každá společnost je tak rozdělena na již zmíněnou vládnoucí třídu a ovládanou masu (Jodl, Pecka 1994: 33). „*Vládnoucí třída je vždy méně početná, plní všechny politické funkce, monopolizuje si moc a využívá výhod, které moc přináší, zatímco druhá početnější třída je jí řízena a kontrolována způsobem více či méně legálním, více či méně arbitrážním a násilným*“ (Jodl 1994: 25). Vládnoucí třída je také, na rozdíl od ovládané masy, soudržnou sociální skupinou. To je dáno skutečností, že její příslušníci sdílí společné hodnoty a zájmy. Ty však nejsou totožné se zájmy a hodnotami ovládané masy (Sartori 1993: 149). Právě ona skutečnost, že je vládnoucí třída minoritou, která sdílí stejné hodnoty a zájmy, zapřičiňuje její organizovanost. Zásadně se tak odlišuje od ovládané masy, která postrádá organizační výhodu, neboť se skládá pouze z atomizovaných jedinců (Birch 1993: 227–228).

Příslušníci vládnoucí třídy jsou dle Moscy intelektuálně i morálně nadřazení masám. U příslušníků vládnoucí třídy se vždy objevuje vlastnost, jež je v dané společnosti považována za váženou a vlivnou. Masy tak věří, že vládnoucí třída je reprezentantem vysoce ceněných vlastností. V primitivních společnostech byla ceněnou vlastností vojenská statečnost. Ve vyspělých společnostech, kde jsou války marginální záležitostí, se ceněná vlastnost pochopitelně mění. Mosca zpočátku přikládal velký význam původu a rodině, protože si všímal spíše historických forem vládnoucích tříd. Jak ovšem postupně ubíral svoji

pozornost směrem k moderním typům vládnoucí třídy⁸, přikládal větší význam jiným atributům. K významným atributům přiřadil intelekt, bohatství a charakter. Vlastnostmi, které pak mají u příslušníků vládnoucí třídy převládat, jsou silná vůle, intuice, sebedůvěra a bystrost. Právě ty jsou nejvhodnější k ovládnutí lidí (Mosca 1939: 55).

Dle Moscy jsou členové vládnoucí třídy svými kvalitami nadřazeni masám. Masa uznává tyto kvality a vnímá vládnoucí třídu jako reprezentanta vysoce ceněných vlastností. Avšak tato skutečnost není dostačující k tomu, aby masa uznávala vládu menšiny. Musí nutně existovat jiné odůvodnění, které vládě menšiny dodá potřebnou legitimitu – politická formule (Birch 1993: 229).

3.2.3 Politická formule

Politická formule je doktrína či soubor iluzí, který ospravedlňuje vládu menšiny. Vládnoucí třída dává prostřednictvím politické formule morální a právní základ své vládě a vzbuzuje v mase pocit, že je ovládaná na základě vyššího morálního principu. Politická formule tak nejen slouží vládnoucí třídě jako nástroj k realizaci vlády, ale vychází i vstříc lidské potřebě věřit v abstraktní principy. Vládnoucí třída se tak nemusí při výkonu své vlády uchýlovat k fyzickému násilí, byť i to hraje bezesporu při kontrole mas důležitou roli (Serenio 1938: 510–511).

Pokud má politická formule splnit svůj účel, nemůže být zvolena libovolně. Existují tři podmínky, bez jejichž splnění nemůže dosáhnout úspěchu. Politická formule musí být přizpůsobena danému historickému momentu, musí uspokojovat maximální počet lidských vášní, citů a náklonností a musí existovat dobře organizované řídicí jádro.⁹ Není přitom podstatné, zda se formule zakládá či nezakládá na vědeckém

⁸ Zde si všímal především vládnoucích tříd v rámci demokratických společností (Jodl 1994:26).

opodstatnění. Podstatná je pouze její schopnost přesvědčit ovládanou většinu o tom, že je ovládaná na základě vyššího morálního principu. Aby formule neztratila tuto schopnost, musí se v průběhu dějin nutně měnit. Politická formule se tak například objevila v podobě náboženství, v moderní době se objevily nové politické formule jako je demokracie, socialismus, nebo nacionalismus (Mosca 1939: 179, Jodl 1994: 29).

Víra mas v politickou formuli má ohromný význam pro stabilitu systému. Přestože je pravděpodobně nejvýznamnějším kritériem stabilního systému, není kritériem jediným. Masy musí také věřit, že vládnoucí třída je reprezentantem vysoce ceněných vlastností a zároveň vládnoucí třída musí umožnit vstup schopným jedinců (z masy) do svých řad. Za splnění všech těchto podmínek se dá hovořit o systému stabilním (Zuckerman 1977: 333).

Jakmile však víra mas v politickou formuli upadá a zároveň vládnoucí třída nepřijímá schopné členy z řad mas, je stabilita systému narušena. Schopní jedinci, kterým vstup do vládnoucí třídy nebyl umožněn, vedou masu k revoluci proti vládnoucí třídě (Zuckerman 1977: 334).¹⁰ Tito jedinci mase nabídnou nový systém iluzí, novou politickou formuli, na jejímž základě budou ospravedlňovat svoji vládu. Pokud masy v tyto principy uvěří, bude dovršen proces ustavení nové vládnoucí třídy. Dojde tak k obnovení stability v systému (Mosca 1939: 320).

Dle Moscy se opět potvrzuje, že vláda menšiny je nevyhnutelná. Masa je pouze poddajným materiálem, se kterým elita může volně nakládat (Keller 2005: 311). Ačkoliv masa může přispět ke svržení staré vládnoucí třídy, nikdy nebude vládnout. Vždy je pouhým předmětem vlády (Zuckerman 1977: 334).

⁹ Mosca tím měl pravděpodobně na mysli představitele propagandy a ideologie (Jodl 1994: 29).

¹⁰ Mosca tak navzdory svému přesvědčení o neorganizované mase musí připustit, že i v rámci masy existuje organizovaná menšina (Mosca 1939: 350).

Diferenciace společnosti na vládnoucí menšinu a ovládanou většinu je dána rozdílnými kvalitami jedinců. Ve společnosti se střetávají jedinci navzájem si fyzicky a psychicky nerovní. Samotné jedince Mosca viděl jako egoistické bytosti, které jsou ve svém jednání poháněné touhou po moci a materiálním zisku. Dle Moscy je tak přirozená povaha člověka egoistická a koncepce, které pohlížejí na člověka příliš optimisticky, jsou dle něj zcela chybné. Kriticky se proto staví ke koncepci člověka J.J. Rousseaua, podle níž je člověk přirozeně dobrý, avšak vlivem společenských institucí se z člověka dobrého stává špatný. Dle Moscy tuto koncepci vyvrací nejen pozorování skutečnosti, ale také historie. Mosca, ač se tak nemusí zdát, ale neupíral jedincům ani dobré vlastnosti, ty však ve společnosti, která je charakteristická bojem o vyniknutí, nejsou podstatné. K důležitým lidským vlastnostem naopak řadil „*lásku k luxusu, touhu po krvi a ženách, ambice k poroučení a tyranizování*“ (Mosca cit. Jodl 1994: 25). Přirozená povaha člověka je dle Moscy v rozporu s ideou liberálně-demokratické teorie – s ideou bratrství (Jodl, Pecka 1994: 36).

3.2.4 Kritika marxistických myšlenek

Z koncepce egoistické povahy člověka vychází Moscovova kritika marxismu. Marxismus pojímá člověka jako přirozeně dobrého; pouze společenské instituce kazí přirozeně dobrou podstatu člověka. Zdroj sobectví tak nevidí v samotné lidské povaze, nýbrž v soukromém majetku. Proto se marxismus domnívá, že odstranění soukromého majetku povede k odstranění lidského sobectví. Dle Moscy samotná historie dokládá, že změna společenského uspořádání ke změně lidské psychiky nikdy nevedla. Marxismus tak zcela zjevně podceňuje neměnnost lidské povahy (Jodl 1994: 26).

Marxistické ideje, můžou nicméně v některých společnostech zvítězit, ačkoliv jsou dle Moscy naprosto nereálné. Nezvítězí však ve

smyslu jejich reálného uskutečnění, stanou se pouhým prostředkem (politickou formulí) k uchopení moci a likvidaci soukromého vlastnictví. Avšak již záhy se i v těchto společnostech prosadí ona lidská přirozenost a neměnný zákon společnosti – vládnoucí menšina a ovládaná většina. Právě v těchto společnostech bude podle Moscy útlak obyvatelstva výraznější než kdekoli jinde, neboť zde nebude existovat právní ochrana (Jodl 1994: 26). Tím se dostáváme k jedné z klíčových myšlenek Moscovy teorie – ke konceptu právní ochrany.¹¹

3.2.5 Koncept právní ochrany a balance sociálních sil

Idea právní ochrany vychází z předpokladu, že politická moc podléhá právní kontrole společnosti. Příslušníci vládnoucí třídy musí vykonávat moc v souladu se zákonem a závaznými morálními normami. To je však možné pouze tam, kde nemá absolutní převahu jedna sociální síla, jeden politický princip. Aby byl jedinec chráněn před zvlí držitelů moci, musí se na vládě podílet různé politické principy, které se navzájem vyvažují. Mosca svůj koncept právní ochrany úzce propojil s principem rovnováhy sociálních sil (Mosca 1939: 132).

Pojem sociální síly Mosca přesně neformuluje. Dá se přesto usuzovat, že se pod tímto pojmem skrývá každá lidská činnost, která má význam pro společnost.¹² Stejně jako člověk usilují i sociální síly o vyniknutí. Právě v tom se skrývá ono nebezpečí. Jakmile některá z těchto sil dosáhne výrazného úspěchu, začne ze společenského života vytlačovat ostatní síly. Tím bude porušena rovnováha sil, která je však nezbytná pro svobodný život. Mosca viděl jedinou záruku svobody ve

¹¹Tímto svým konceptem se Mosca zásadně odlišuje od ostatních představitelů teorie elity (Pareto, Michels). Mosca se i přes svou ostrou kritiku demokratické teorie udržel na neautoritativní rovině, na rozdíl od Pareta a Michelse, kteří začali sympatizovat s autoritativními fašistickými hnutími (Jodl 1994: 28).

¹²Například finanční činnost, náboženství, věda, ... (Jodl 1994: 27).

svobodném boji sociálních sil a jejich vzájemné kontrole (Mosca 1939: 133, Jodl 1994: 27).

Z rovnováhy sociálních sil vychází Moscovova kritika despotismu. Vítězství jedné politické síly dle Moscy povede k podstatnému oslabení právní ochrany občanů. Vítězná sociální síla vnutí celé společnosti své principy a tím nastolí tyranii. V tyranii se podle Moscy zvrhne každý socialistický stát, protože příslušníci vládnoucí třídy vzejdou pouze z jedné sociální a politické síly. Uvnitř vládnoucí třídy nebude existovat svobodný boj a sociální síly nebudou vyvažovány, což vládnoucí třídě umožní ničím a nikým neomezenou vládu (Mosca 1939: 142, Zuckerman 1977: 340).

Mosca své nejvýznamnější dílo nazvané *Vládnoucí třída* psal ve snaze vyvrátit demokratickou teorii. Jeho negativní postoj k liberální demokracii zapříčinily ostré rozpory mezi teorií a společenskou realitou. Avšak pod vlivem politických událostí – bolševická revoluce v Rusku v roce 1917, nástup fašismu – a obavou z despotismu zcela změnil svůj negativní postoj vůči liberální demokracii. Z kritika liberální demokracie se stal její obhájce. Skutečnost, že v liberální demokracii existuje svobodný boj sociálních sil¹³, byla pro něj natolik významná, že uznal liberální demokracii jako alternativu k vládě menšiny. Neboť jak již ve své práci potvrdil, i v liberální demokracii vládne menšina vlivných a bohatých. Nadále tak zůstal u koncepcie vládnoucí menšiny a ovládané většiny (Kopeček 2007: 156).

3.3 Vilfredo Pareto (1848– 1923)

Vilfredo Pareto se narodil v Paříži roku 1848. Jeho matka byla Francouzka a otec šlechtic z Janova. V roce 1850 se celá rodina přestěhovala z Francie do Itálie. V italském Turínu Pareto vystudoval

¹³ Pro existenci právní ochrany je nezbytný svobodný boj sociálních sil (Jodl 1994: 27).

polytechniku, kterou ukončil v roce 1870 prací o základních principech rovnováhy pevných těles.¹⁴ Po studiích pracoval nejprve jako železniční inženýr, později jako ředitel italských železnic, tuto funkci nakonec vyměnil za pozici ředitele ocelářské společnosti. V té době byl Pareto známý svými demokratickými, republikánskými názory. V ekonomické oblasti byl zastáncem liberálních principů. Z tohoto důvodu kritizoval protekcionistickou politiku a zásahy státu do ekonomiky, které se v Itálii začaly objevovat po roce 1876, kdy se k moci dostala umírněná levice (Amoroso 1938: 1, Keller 2005: 292). Jeho kritice neušla ani rozšířená korupce, obohacování se a kariérismus členů vlády. Pareto se pokoušel o kariéru politika, nutno dodat, že neúspěšně – v roce 1882 prohrál volby do italského parlamentu proti levicovému kandidátovi. V roce 1893 se stal profesorem ekonomie na univerzitě v Lausanne. Již zmiňovaný rok 1876 a s ním spojený nástup levice k moci významně ovlivnil Paretovo myšlení. Levicová vláda upustila od liberálních ekonomických principů a stále více prosazovala socialistické směřování hospodářství. Pareto postupem času přestal doufat v liberální přeměnu italské ekonomiky. Začal se také ostře stavět proti myšlenkám demokracie a humanismu (Amoroso 1938: 1, Keller 2005: 293).

3.3.1 Kritika demokracie

Korupce, klientelismus a další negativní jevy, které se hojně objevovaly v italském demokratickém zřízení, podle Pareta nebyly, jak se někteří domnívali, pouhými odchylkami od skutečné demokracie. Ba právě naopak, tyto jevy dle něj tvoří pravou podstatu demokratického zřízení (Keller 2005: 379). Nejenže je demokracie s těmito jevy úzce provázána, ale neustále vytváří iluzi o lidu jako základu moci a jeho reálné

¹⁴ Otázkám rovnováhy se Pareto věnoval i ve svých ekonomických a hlavně pak sociologických studiích (Keller 2005: 292).

vládě. Fakticky přitom vyřazuje běžné lidi z politického rozhodování. Demokracie tak není ničím jiným než vládou elity, která záměrně vytváří falešné zdání, že lid participuje na politické moci (Keller 2005: 379, Zuckerman 1977: 336).

Elita vládne v každé společnosti. Pojem elita Pareto, na rozdíl od Moscy, užíval v širším a užším pojetí. V širším pojetí elita představuje jedince, kteří v jakékoliv oblasti sociální činnosti dosahují nejlepších výsledků, největších úspěchů. Může se jednat o vědce, sportovce nebo dokonce zloděje. Vzhledem k významu, který Pareto přikládal moci, je podstatné užší vymezení elity jako elity vládnoucí. Vládnoucí elita je zdrojem politické moci a jako jediná je také jejím držitelem. Vládnoucí elitu tvoří jedinci, kteří mají nezbytné kvality a schopnosti k vládnutí. Tito jedinci stojí na úplném vrcholu společenské hierarchie. Spolu s vládnoucí elitou tvoří vyšší vrstvu společnosti i tzv. nevládnoucí elita. Její příslušníci mají sice potřebné kvality a schopnosti k vládnutí, ale z určitých důvodů se nemůžou na vládě podílet (Zuckerman 1977: 337, Jodl 1994: 31).¹⁵ Nejnižší na stupni společenské hierarchie potom stojí masa. Ta představuje neschopné a neenergické členy obyvatelstva, kteří, ačkoliv jsou ve společnosti většinou, jsou pouhým předmětem vlády, se kterým vládnoucí elita libovolně nakládá (Jodl 1994: 31).

Každá společnost je dle Pareta rozdělena na vládnoucí a ovládané. Vládnoucí jsou ve společnosti v menšině, ovládaných je naopak většina. Neexistuje žádná společnost, která by se tomuto pravidlu vymykala, tato společenská struktura je neodstranitelná a je důsledkem přirozené a nepřekonatelné nerovnosti jedinců. Nerovnost jedinců je zapříčiněna jejich nestejnými schopnostmi, inteligencí a rezidui (Keller 2005: 310, Jodl 1994: 30).

¹⁵ Důvodem, který nevládnoucí elitě brání stát se součástí elity vládnoucí, může být ekonomické nebo politické uspořádání (Kopeček 2007:157).

3.3.2 Rezidua

Pareto charakterizoval rezidua jako impulsy, emoce a hybné síly, které jsou přítomny v každém sociálním jednání. Rezidua je možné chápat jako předpoklady či tendence k určitým způsobům myšlení a jednání, které jsou všem lidem společné. Rezidua jsou ukryta hluboce v lidské povaze, není proto možné pozorovat je přímo, lze je identifikovat pouze analýzou sociálního jednání. Pareto klasifikoval téměř padesát reziduí, která následně rozdělil do šesti hlavních tříd:

- Kombinační instinkt
- Trvalost agregátů
- Potřeba manifestovat sentimenty jednáním
- Rezidua sociability
- Integrita individua
- Sexuální reziduum

Podle Pareta jsou lidé určitou směsicí těchto tříd. Podstatný je přitom vzájemný poměr reziduí, jelikož ne všechna rezidua mají stejný význam. Největší význam Pareto přikládal reziduím první a druhé třídy. Domníval se, že právě od těchto reziduí a jejich vzájemného poměru je odvislá rovnováha sociálního systému (Amoroso 1938: 7; Keller 2005: 305; Jodl, Pecka 1994: 44).

První třída reziduí je kombinační instinkt. Tato třída stojí za tvůrčími schopnostmi jedinců, díky ní jsou schopni objevovat a vytvářet nové souvislosti mezi věcmi a ideami, jsou schopni vlastního jednání a vyjadřování. V kombinačním instinktu tkví intelektuální vývoj lidstva, zároveň však rozvíjí přílišný egoismus, který může vést k rozpadu společnosti (Amoroso 1938: 7, Keller 2005: 305). Jedince, u nichž převládají rezidua první třídy, označil Pareto machiavellistickým termínem „lišky“. *„Ty používají především své kombinační schopnosti uvažovací,*

operují svou chytrostí a vynalézavostí, dovedou spekulovat a nepocítují příliš velkou zodpovědnost vůči stabilizovaným danostem (rodině, národu, tradici)“ (Jodl, Pecka 1994: 44).

Druhá třída reziduí, trvalost agregátů, je přesným opakem kombinačního instinktu. Tato třída je charakterizována tendencí odmítat změny. Umožňuje tak, aby vše vytvořené nebylo pouze přechodné a nestálé. Díky ní je možná existence trvalých mezilidských vztahů, vztahu k vlasti, mateřskému jazyku, atd. Rezidua druhé třídy dodávají společenskému, ale i politickému systému potřebnou stabilitu (Amoroso 1938: 8). Dle Pareta jsou tato rezidua také zdrojem třídního vědomí, kdy lidé stejného sociálního postavení podobně uvažují a jednájí. Vychází z nich i lidská potřeba uctívat určité abstrakce. Zatímco dříve dle Pareta lidé uctívali Boha, v moderní době se uctívanou abstrakcí stal rozum, socialismus či demokracie. Jedince, u nichž převládají rezidua této třídy, Pareto označil opět machiavelistickým termínem “lvi”. Jsou to velice konzervativní jedinci s pevnou vazbou na stabilní a dané skutečnosti. Jsou patriotičtí a nábožensky zanícení. Nezdráhají se použít síly, je-li to nezbytné (Keller 2005:306).

Třetí třída reziduí je označována jako potřeba manifestovat sentimenty jednáním. Těmito rezidui Pareto vysvětlil lidskou potřebu aktivně se projevovat, vyjadřovat a šířit své myšlenky a pocity. Tento typ se v moderní době objevuje hlavně u aktivistů politických stran (Keller 2005: 306).

Rezidua sociability, patřící do čtvrté třídy, umožňují lidské soužití a přispívají tak ke společenské soudržnosti. Lidé, u kterých rezidua této třídy převládají, se projevují obětavostí, solidaritou a altruismem vůči druhým. Pro tuto třídu je také příznačné přizpůsobování jednání druhým. Odvrácenou stranou je krutost vůči těm, kteří své myšlení a jednání

nechtějí přizpůsobit tomu, které ve společnosti převládá (Millikan 1936: 327, Keller 2005: 306).

Pátá třída, nazvaná integrita individua, je doplněním předchozí třídy. Rezidua čtvrté třídy podporují udržení společnosti. Rezidua páté třídy se aktivují tehdy, když je ve společnosti narušena jednota nebo hrozí její rozpad. Projevují se snahou ubránit osobní identitu a majetek a tato snaha se přenáší na celé společenství (Keller 2005:307).

Šestá třída – sexuální reziduum, pro Pareta není příliš podstatné. Všimá si ho pouze tehdy, když ovlivňuje způsoby myšlení, například když je potlačováno v podobě asketismu nebo nejrůznějších sexuálních zákazů či tabuizováním sexu (Millikan 1936: 328, Keller 2005: 307).

V reziduích, tedy v iracionálních motivech jako jsou instinkty, emoce a impulsy, spatřoval Pareto pravé příčiny lidského jednání. Lidé se však snaží svojí neracionálnost popírat a svá jednání vydávat za racionální. Za tímto účelem používají různá vysvětlení. Všechna tato vysvětlení Pareto označil za derivace (Moore, Moore 1935: 295).

3.3.3 Derivace

Derivace jsou různá zdůvodnění, kterými se lidé snaží racionalizovat své jednání. Přisuzují jim racionalitu a přitom věří, že právě ony jsou skutečnou příčinou lidského jednání. Derivace jsou však, obdobně jako rezidua, projevem latentních sentimentů, nikoliv racionální úvahy (Keller 2005: 307, Moore 1935: 295). Derivacemi jsou dle Pareta i všechny teorie, které byly člověkem v průběhu dějin vytvořené. Derivací je například socialismus nebo liberální demokracie. Pareto rozlišil čtyři typy derivací, které se liší tím, jakým způsobem zakrývají pravdu, aby byla pro druhé přijatelná (Keller 2005: 314).

Prvním typem derivací jsou kategorická tvrzení. Jsou to výroky, které se snaží vytvořit zdání, že vyjadřují absolutní pravdy, ačkoliv vychází z vnitřních sentimentů. Nepřipouštějí žádná zpochybnění, nepřipadá proto v úvahu s nimi polemizovat (Keller 2005: 309).

Druhým typem derivací jsou výroky autorit. Ty jsou považovány za správné a pravdivé, bez ohledu na to, zda je autorita v dané oblasti odborníkem či nikoliv. Autoritou nemusí být pouze určitá osoba, ale také například národ, vlast (Keller 2005: 309).

Třetím typem jsou derivace, které odvozují racionalitu od souhlasu s obecným principem práva, morálky či náboženství. Výroky jsou zaštiťovány všeobecným zájmem, se kterým jsou prý zcela v souladu. Dle Pareta se však jedná pouze o zájmy vládnoucích vrstev, neboť vládnoucí vrstvy vždy ztotožňovaly své vlastní zájmy se zájmy lidu (Keller 2005: 309).

Čtvrtou třídu Pareto spojil s jednáním, které lze za všech okolností *ospravedlnit demagogicky pomocí nejasných, dvojjazyčných, pochybných, frázovitých, zavádějících a klamavých slovních důkazů* (Keller 2005: 308–309). Čtvrtou třídu derivací dle Pareta využívají výhradně političtí představitelé. Politikům nezaručuje úspěch jejich odborná znalost, nýbrž obratnost, s jakou dokážou užívat derivace tohoto typu (Keller 2005: 309).

Pareto se pokusil pomocí svojí koncepce derivací odhalit pravou podstatu ideologií. Ideologii chápal ryze pragmaticky, tedy jako nástroj, který slouží vládnoucí elitě k realizaci vlády a prosazení svých zájmů. Hlavním kritériem ideologie tak není její pravdivost, nýbrž společenská užitečnost. Pro dobré fungování společnosti není pravda důležitá, ba právě naopak, společnost dobře funguje tehdy, když lidé věří v různé iluzivní konstrukce (Jodl, Pecka 1994: 47).

Derivace lidem slouží nejen k racionalizaci jednání, ale i k zakrytí přirozené lidské povahy. Člověk je dle Pareta egoistická bytost, jejíž jednání je řízeno touhou po moci a materiálním zisku. Lidé se však snaží svůj egoismus skrývat, snaží se budit dojem, že jednají v zájmu lidu, národu, vlasti. To jsou dle Pareta pouhé derivace, které mají ospravedlnit vlastní zisky. Ačkoliv je dle Pareta člověk svojí povahou egoistický, egoismus se u něj neprojevuje naplno. Příčinou je skutečnost, že člověk není schopen výhradně racionálního jednání. Dle Pareta jsou právě racionalismus a racionální jednání vždy spojeny s naprostým egoismem. Výhradně racionální jednání vede k chladným kalkulacím, které zcela ignorují a porušují pravidla kolektivního života a společenských norem. Toto jednání nutně vede k úpadku společnosti a jejímu postupnému rozkladu. Lidé ale v naprosté většině případů racionálně nejednají. Lidské jednání je řízeno převážně instinkty a sentimenty a právě díky tomu je vůbec možná existence společnosti (Keller 2005: 317–318).

3.3.4 Rovnovážný stav ve společnosti

V Paretově sociologických studiích se výrazně projevila skutečnost, že na společnost nahlížel očima fyzika a ekonoma. Právě odtud plynou jeho úvahy o rovnovážném stavu ve společnosti. Rovnovážný stav ve společnosti je dle Pareta úzce propojen s již zmíněnou teorií reziduí. Ve společnosti existuje rovnováha tehdy, když jsou ve společnosti stejným poměrem zastoupena rezidua první a druhé třídy. Jedince, u nichž převládají rezidua první třídy, Pareto označil za „spekulanty“. Spekulanti jsou typičtí svojí ochotou riskovat a experimentovat. Vytrvale překonávají všechny překážky a žádný neúspěch je nedokáže odradit od jejich záměru, ochotně mění své názory, jestliže je to pro ně prospěšné. Negativní vlastností spekulantů je neochota být věrný konzervativním hodnotám, které zajišťují společenskou stabilitu. Proti zbabělým spekulantům stojí skupina lidí, která je jejich přesným opakem. Pareto je

nazval „rentiéry“. Rentiéři jsou uzavření lidé, kteří nemají rádi změny. Důležité pro ně je mít zaručený a stálý příjem, z tohoto důvodu se nepouští do riskantních činů. Rentiéři jsou loajální vůči své rodině a obci, jsou typičtí náboženskou horlivostí a velkou oddaností k vlasti. Jejich výraznou vlastností je ochota použít násilí k ochraně hodnot, ve které pevně věří (Moore, Moore 1935: 296; Keller 2005: 311–312).

U spekulantů převažují rezidua první třídy, u rentiérů naopak rezidua druhé třídy. Jak již bylo řečeno, pro stabilitu společnosti je důležitá rovnováha mezi oběma rezidui. Pokud by ve společnosti převážili rentiéři, hrozila by jí stagnace, kdyby naopak převážili spekulanti, chyběla by společnosti potřebná stabilita. V průběhu dějin dochází k neustálému narušování a opětovnému obnovování společenské rovnováhy. Střídají se období, kdy převládají „lvi“ a kdy naopak „lišky“. V době převahy lvů je pro společnost charakteristická kolektivní víra a kolektivní jednání. V době, kdy převažují lišky, je důraz kladený na individualitu a individuální jednání. Ve společnosti však nikdy není dosaženo ideálního podílu reziduí první a druhé třídy, a proto dochází k neustálé cirkulaci elit (Moore, Moore 1935: 296; Keller 2005: 312).

3.3.5 Cirkulace elit

Dle Pareta existují dva možné způsoby cirkulace elit. Prvním způsobem, jak nahradit starou vládnoucí elitu, je infiltrovat ji schopnými jedinci z řad ovládaných mas. Tito jedinci, kteří mají potřebné kvality k vládnutí, postupně nahradí všechny členy staré vládnoucí elity. Druhý, mnohem radikálnější způsob, je svrhnout stávající elitu násilně cestou revoluce. Revoluci vždy doprovází lidová hnutí, která urychlují pád staré elity a usnadňují vzestup elity nové. Po skončení revoluce však úloha lidu končí. Každá revoluce je totiž bojem dvou soupeřících elit, z nichž vítězství jedné nikdy nevede k lepšímu postavení lidu (Keller 2005: 309).

Samotné rozdělení společnosti na elitu a masu je dáno skutečností, že mezi jedinci není stejně rozdělena inteligence, schopnosti, ale také rezidua (Keller 2005: 309). V masách dle Pareta převládá reziduum druhé třídy, díky němuž je masa poddajná. U vládnoucí elity jsou v ideálním případě obsažena z větší části rezidua první třídy a jistá část reziduí druhé třídy (Amoroso 1938: 10). Časem se ale u vládnoucí elity vlastnosti spojované s rezidui druhé třídy vytrácejí. Zájmem vládnoucí elity, ve které dominují rezidua první třídy, se stává výhradně materiální zisk. Veškeré duchovní a konzervativní hodnoty jsou elitou upozaděny. Elita se stále více uzavírá, odmítá mezi sebe přijímat schopné členy z ovládané masy, zároveň však ve svých řadách drží jedince, kteří již nemají potřebné kvality k vládnutí. Tato situace vyvolává napětí uvnitř ovládané masy. Ovládaná masa stupňuje svůj tlak na vládnoucí elitu, ta však není schopná tomuto tlaku účinně čelit, neboť se zdráhá použít násilí k likvidaci jedinců, kteří vyvolávají toto napětí (Keller 2005: 311). Postupně narůstá počet schopných jedinců v nižších patrech společnosti a jedinců neschopných na jejím vrcholu. To je stav, který je dlouhodobě neudržitelný a vede posléze k revoluci (Amoroso 1938:13). V důsledku revoluce je svržena stará elita – Paretovy lišky, jež nebyly ochotny použít sílu pro udržení pořádku. Lišky jsou nahrazeny elitou, ve které dominují rezidua druhé třídy. To jsou Paretovi lvi. Vláda lvů se vyznačuje přílišnou konzervativností, a proto není schopná reagovat na změny ve společnosti. Lvi ke své vládě nutně potřebují pomoc inovativně myslících lišek. Lišky začínají pronikat do vládnoucí elity, postupně ji přetvoří a získají v ní převahu. Kruh se tím opět uzavírá a znovu dochází k cirkulaci elit. Výměna elit probíhá neustále, neboť není nikdy dosaženo ideálního poměru mezi rezidui první a druhé třídy (Kopeček 2007: 159).

Pareto se opakovaně vyslovoval pro použití síly k udržení pořádku. Ochota užít násilí je ostatně charakteristickým rysem silné elity. Elita, která se naopak užít násilí zdráhá, je slabá, je proto správné a koneckonců nevyhnutelné, aby byla svržena. Slabé jsou dle Pareta

všechny elity, které apelují na humanitu a soucit se slabými. Zcela jasně se tato slabost projevuje u liberálně-demokratické elity (Keller 2005: 380). Události v Itálii na počátku 20. let 20. století (Pochod na Řím) dle Pareta tento fakt pouze potvrdily. Liberálně – demokratická elita nebyla ochotná užít sílu k zastavení fašistů a její slabost nevyhnutelně vedla k jejímu pádu a vzestupu elity fašistické. Z Paretova pohledu tak lvi (fašisté) zvítězili nad liškami (liberálně – demokratickou elitou). Od skutečnosti, že fašistická elita je ochotná použít k získání a udržení moci násilí, se odvíjely Paretovy sympatie a obdiv k italskému fašismu. Pareto se stal jeho stoupencem, stejně tak jako poslední ze zakladatelů teorie elit – Robert Michels (Kopeček 2007: 159).

3.4 Robert Michels (1876–1936)

Robert Michels se narodil roku 1876 v Kolíně nad Rýnem. Životní dráha, kterou prošel, je velmi zajímavá. Kromě toho, že se věnoval vědecké činnosti, se aktivně angažoval v Německé sociálnědemokratické straně a také v Italské socialistické straně. Velice sympatizoval s myšlenkami revolučního syndikalismu¹⁶ a již na počátku 20. století se čteně zapojoval do syndikalistických hnutí ve Francii a v Itálii. Členství v těchto stranách a hnutích mu v císařském Německu znemožnilo rozvíjet akademickou kariéru. Michels se proto začal věnovat publicistické činnosti a především přednášením na zahraničních univerzitách v Itálii, Francii a ve Spojených státech. V roce 1913 zpřetrhal vazbu s německou akademickou obcí a tentýž rok přijal italské občanství. Stal se příznivcem Benita Mussoliniho a jeho režimu, který obhajoval až do své smrti (Cook 1971: 777–778, Keller 2005: 189 – 190).

¹⁶ Syndikalismus je „socialistická teorie, která tvrdí, že boj dělnické třídy proti kapitalismu by měly vést odbory nebo jiné čistě dělnické organizace prostřednictvím přímé akce, jakou je stávka nebo generální stávka, nikoliv prostřednictvím politické nebo státní činnosti“ (Miller a kol. 2003: 499).

Poznatky, které Michels nabyl v průběhu členství v Sociálnědemokratické straně, shrnul ve své nejznámější práci nazvané *K sociologii stranictví v moderní demokracii* (1911). V této knize Michels popsal charakter fungování politických stran a charakter moderních organizací obecně (Cook 1971: 777–778, Keller 2005: 189 – 190).¹⁷ Analýzou západoevropských sociálnědemokratických stran, zejména německé sociální demokracie, dospěl k pesimistickému závěru o vývoji politických stran a moderních organizací obecně. V každé politické straně se moc koncentruje v rukou velmi úzké menšiny, politické strany tak dávají jedné skupině moc, zatímco druhá skupina je této skupině podřízena. Vždy se vytváří menšina vedoucích a většina vedených. Tuto tendenci, která se dle Michelse objevuje ve všech typech lidské organizace, nazval železným zákonem oligarchie (Michels 1931: 346, Kopeček 2007: 161).

3.4.1 Železný zákon oligarchie

V organizacích s velkým počtem členů je zcela nereálné a neuskutečnitelné, aby se na jejich řízení podíleli všichni členové. V masových organizacích proto vzniká potřeba vůdců, kteří budou masu při řízení zastupovat. Funkce vůdců je na počátku vzniku organizací pouze čestnou, tedy neplacenou funkcí. Samotní vůdcové jsou zpočátku vybíráni masou a nijak zvlášť se od ní neodlišují. Organizace je v této fázi charakteristická minimální dělbu práce. Díky této skutečnosti jsou si masy a vůdcové prakticky rovni (Michels 1931: 352, May 1965: 418).

Avšak s tím, jak narůstá počet členů, dochází v politické straně a obecně v každé organizaci k významným změnám. Řídit chod velké organizace je velmi složité, neboť to vyžaduje stále větší dělbu práce,

¹⁷ Michels se na rozdíl od Moscy a Pareta nezaměřil na výzkum elit v průběhu dějin a jejich

větší specializaci. V důsledku větší dělby práce vzniká uvnitř strany přísná hierarchie. Na vůdce přechází stále více pravomocí, neboť mají potřebné znalosti a dovednosti k řízení organizace (Cook 1971: 790). Zajistit nezbytný chod organizace má vůdcům pomoci formující se stranická byrokracie. Stranická byrokracie není od vůdců striktně oddělena, v pozdější fázi existence organizace dochází k jejich úzkému propojení, kdy vůdci pocházejí výhradně z řad členů stranické byrokracie (Kopeček 2007: 163).

Vůdci a členové byrokratického aparátu se začínají zásadně odlišovat od zbytku členské základny. Nejsou již pouhými dělníky jako většina řadových členů, stali se z nich odborníci a úředníci. Získali také určité vzdělání, které je nezbytné k výkonu jejich práce. Vůdci a členové byrokratického aparátu své funkce již nevykonávají bezplatně (May 1965: 419). Politická strana se stala zdrojem jejich příjmů, na které jsou existenčně závislí (Keller 2005: 190).

Vůdci spojili se stranou celou svoji materiální existenci, snaží se proto, aby se ve vedení strany, která jim přinesla nejen materiální zisk, ale také společenskou prestiž, udrželi trvale (Michels 1931: 349). Začínají si podřizovat politickou organizaci a ztotožňovat zájmy organizace se svými vlastními zájmy. Navenek však hlásají taková hesla, která jim zajistí co největší voličskou podporu. Právě podpora nejširších vrstev společnosti je pro ně nejdůležitější k udržení stávajících pozic (Keller 2005: 190). Úlohou sociálnědemokratických stran však není pouze pomáhat vůdcům k materiálnímu prospěchu a společenské prestiži. Sociálnědemokratické strany, odbory a všechny velké organizace masového charakteru můžou jako jediné pomoci slabým jedincům prosadit jejich zájmy. Jedině tehdy,

když jsou zájmy slabých dělníků hájeny masovými organizacemi, získávají ve společnosti potřebnou váhu (Keller 2005: 191).

Stinnou stránkou organizací je jejich skrytá tendence k oligarchizaci. „*Kdo říká organizace, říká zároveň tendence k oligarchii. Tím, že vytváří pevnou strukturu, vyvolává organizační mašinerie v organizované mase závažné změny. Organizace vede k rozdělení každé strany či odborového hnutí na vedoucí menšinu a vedenou většinu*“ (Michels cit. dle Keller 2005: 191). K oligarchickým tendencím ve straně významně přispívá pasivita členské základny. Většina řadových členů nemá nejmenší zájem podílet se na řízení politické strany. Důvodem může být vzdálenost členů od centra dění nebo přílišná složitost problémů, které se ve straně řeší. Většina členů proto uvítá, když se najdou aktivní jedinci, kteří jsou ochotni stranu řídit. Chod organizace a rozhodování o klíčových otázkách se proto dostává do rukou úzké aktivní menšiny. Toto je dle Michelse nevyhnutelný vývoj všech organizací, politických stran nevyjímaje. V každé organizaci bude vládnout oligarchie. Ti, kdo byli do svých funkcí delegováni, vždy získají moc nad těmi, kteří je do těchto funkcí delegovali (Michels 1931: 352, Kopeček 2007: 163).

Podle Roberta Michelse existují dva typy faktorů, které nutně vedou k oligarchii. Prvním typem jsou technické faktory. Ty zahrnují například velikost organizace, která znemožňuje svým členům přímou účast na jejím řízení. Dalším technickým faktorem je existence byrokratického aparátu, jehož členové jsou finančně a existenčně spjati se stranou. Dále sem patří skutečnost, že vůdcové strany disponují důležitými znalostmi a informacemi, které masa postrádá. Díky nim jsou vůdci pro stranu do jisté míry nepostradatelní. Druhým typem jsou psychologické faktory. Patří sem touha vůdců setrvat ve svých funkcích a upřednostnění vlastních osobních zájmů nad zájmy strany. Dále sem patří charisma vůdce a silná tradice, které posilují stálost a neochotu ke změnám ve straně. Dalším psychologickým faktorem je již zmíněná pasivita členské základny.

Všechny tyto skutečnosti vedou k prosazení aktivní menšiny, která organizaci fakticky ovládá (Michels 1931: 349, Kopeček 2007: 165–166).

Robert Michels převzal Paretovu teorii cirkulace elit a s její pomocí vysvětlil změny ve stranickém vedení. Nespokojenost s řízením a metodami současných vůdců může vést k vytvoření vnitrostranické opozice. Členové strany, kteří kritizují praktiky vůdců, se pokusí svrhnout současné stranické vedení. Dochází k vnitrostranickému boji. Uspěje-li opozice, svrhne staré vedení a nahradí ho svými členy. Kromě vůdců se však ve straně nic nemění. Nové stranické vedení používá stejné praktiky, které používali předešlí vůdci strany. Organizace strany tak zapřičiňuje, že schopní dělníci, kteří se dostanou k moci, zapomínají na svůj původní cíl a poslání, a stále více se začínají podobat těm, které ve funkci nahradili (Keller 2005: 193, Kopeček 2007: 165).

Michels měl zpočátku za to, že je možné oligarchizaci politických stran zabránit. Domníval se, že vládě oligarchie zabrání pravidelná rotace vůdců. Brzy se však ukázalo, že obměna vůdců oligarchickým tendencím zabránit nedokáže. Navrhoval proto zavést prvky přímé demokracie. Vyslovoval se pro konání stranických referend nebo pro poskytnutí práva na iniciativu členské základně. Avšak ani tyto návrhy nebyly příliš úspěšné, neboť se potýkaly s pasivitou členské základny a jejím velkým počtem. Neúspěšné pokusy zabránit oligarchickým tendencím ve straně vedly Michelse k přehodnocení jeho dřívějšího názoru. Oligarchizaci začal chápat jako nedílnou a neodstranitelnou součást všech typů společenské organizace (Kopeček 2007: 165).

3.4.2 Neuskutečnitelnost demokracie

Myšlenku ustavení skutečné demokracie považoval Michels za zcela nereálnou. K tomuto pesimistickému závěru o nemožné realizaci demokracie došel analýzou fungování sociálnědemokratických stran.

Sociálnědemokratické strany proklamovaly jako svůj cíl nastolení skutečné demokracie, měly by proto být nejvíce demokratické, co se týče jejich vnitřního fungování (Cook 1971: 784). Ale jako každá organizace, i politická strana podléhá oligarchizaci. Vláda železného zákona oligarchie je v rozporu s východisky demokracie, a proto je myšlenka ustavení skutečné demokracie nereálná (Michels 1931: 349). Již pouhá existence velkých organizací dle Michelse způsobuje krizi demokracie. V souvislosti s postupným prosazováním konceptu klasické liberální demokracie a procesem demokratizace byly svobody a práva rozšířeny na stále větší okruh osob. Za účelem distribuovat mezi masy tyto svobody a práva vznikaly nové velké organizace. Avšak jejich vznik sebou přinesl „*nové formy oligarchie, které skutečnou demokracii od lidí zase vzdalují*“ (Keller 2005: 193). Dle Michelse je proto možné ustavit pouze čistě formální a iluzorní demokracii (Keller 2005:193).

3.5 Shrnutí

Klasická teorie elit není homogenním myšlenkovým proudem. Existuje mnoho rozdílů mezi autory teorie elit, přesto však je možné nalézt několik podstatných tezí, které jsou všem představitelům společné. Jedním ze společných znaků teoretiků elit je odmítavý postoj ke klasickému modelu liberální demokracie. Vládu lidu považovali teoretici elit za naprosto nereálnou. V každé společnosti, demokratickou společnost nevyjímaje, vládne menšina. Vládu menšiny chápali jako společensky daný důsledek přirozené nerovnosti lidí. Tuto nerovnost vyvozovali z nestejných schopností a vlastností jedinců, přičemž právě kvalita vlastností a schopností vede ke společenské nerovnosti. Společenská nerovnost se projevuje hierarchií uvnitř společnosti, přičemž faktorem, který nejvíce ovlivňuje hierarchické uspořádání společnosti, je moc. Společnost je tak rozdělena na menšinu vládnoucích a masu ovládaných. Příslušníci vládnoucí menšiny, jakožto jediní držitelé politické moci, stojí na úplném vrcholu společenské hierarchie. Naproti tomu

příslušníci masy jsou typičtí nízkými kvalitami, a právě proto jsou předurčeni být pouhými objekty vlády. Rozdělení společnosti na vládnoucí menšinu a ovládanou většinu považovali teoretici elit za základní a neodstranitelný zákon každé společnosti. Nadvládu menšiny pokládali také za žádoucí, neboť příslušníci vládnoucí menšiny se vyznačují, na rozdíl od masy, vyšší inteligencí, lepší informovaností a také schopností racionálního úsudku a jednání. Pro nadvládu menšiny hraje i další skutečnost: vládnoucí menšina je jednotná a soudržná, a proto je schopna rychleji se rozhodovat než nesourodá a atomizovaná masa.

Teoretici elit se shodli na faktu, že rozdělení společnosti na vládnoucí a ovládané je neodstranitelné. Připouštěli však možnost politické změny, tedy i změny elity. Avšak změna elity nikdy nevedla k lepšímu postavení masy. Masa měla vždy pouze minimální vliv na politickou moc.

Teoretici elit shodně nahlíželi i na přirozenou povahu člověka. Člověka viděli jako egoistickou bytost, jejíž jednání je řízeno touhou po moci a materiálním zisku. Přirozená lidská povaha je dle nich v rozporu s liberálně-demokratickým přesvědčením, podle kterého zájmy jednotlivce nejsou v rozporu se zájmy společnosti. Dle teoretiků elit je mylné domnívat se, že jestliže každý jednatel bude usilovat o své dobro, povede toto úsilí k dobru celé společnosti. Takováto snaha jednotlivců může být naopak doprovázená úpadkem společnosti.

Teoretici elit ostře napadli samotné základy myšlenkové tradice osvícenství, které později převzali teoretici liberální demokracie. Zcela zavrhnou osvícenské pojetí člověka jako racionální bytosti a víru v neomezenou schopnost rozumu přispívat ke zlepšení lidského společenství. Člověk je dle nich naopak neracionální bytost, jejíž jednání je řízeno stále stejnými instinkty a je proto neschopná jakéhokoliv mravního zlepšení. Proti osvícenské víře v pokrok předložili vizi dějin jako cyklického pohybu, které se neustále vrací do původního stavu, a proti

osvícenské víře v možnost humanizace podmínek života postavili neustálou výměnu elit, která však nikdy nevede k lepšímu postavení mas (Keller 2005: 295).

Teoretici elit se také shodovali v pohledu na ideologii. Ideologii pojímali čistě pragmaticky jako nástroj, který umožňuje elitě manipulovat s masami. V politické oblasti je přímo žádoucí, aby byly ideologie užívány tak, aby přinesly užitek vládnoucí menšině. Ideologie tak není ničím jiným než směsicí pravdy a lži, která dodává vládě menšiny zdání legitimacy a slouží k prosazení jejích zájmů. U ideologie proto není podstatná její pravdivost, nýbrž společenská užitečnost.

3.6 Kritika klasické teorie elit

Kritika klasické teorie elit je vedená z různých pozic. Marxismus kritizuje teorii elit za to, že ospravedlňuje vládu menšiny, která je pro marxistickou teorii zcela nepřijatelná. Vytýká jí také, že není schopná rozpoznat realitu. Nadvláda elit, ať už je vojenského, náboženského nebo politického charakteru, vychází vždy z ekonomických a třídních vztahů ve společnosti, nikoliv z rozdílných schopností jednotlivců (Kopeček 2007: 160).

Kritika teorie elit je vedená i z pozice pluralismu, kde k nejvýznamnějším kritikům teorie elit patří Robert Dahl. Robert Dahl kritizuje teorii elit hned z několika důvodů. Je dle něj natolik obecná, že není možné hypotézu o nadvládě menšiny spolehlivě potvrdit ani vyvrátit. Takovou teorii, kterou nelze vyvrátit empirickými důkazy, není možné označit za vědeckou teorii (Dahl 1958: 436). Dalším důvodem kritiky je pro Dahla určitá nejednoznačnost v označení vládnoucí menšiny a také nejednoznačnost v pojmech, jako je moc, nadvláda, kontrola, vliv aj., a rozdílné užívání těchto pojmů mezi představiteli teorie (Dahl 1995: 245).

Robert Dahl považuje za zcela samozřejmé, že v každém politickém systému mají někteří jednotlivci větší vliv na zásadní politická rozhodnutí než ostatní. Bylo by však zcela mylné se domnívat, že absence politické rovnosti ve společnosti je přímým důkazem existence vládnoucí elity. Dle Dahla je naopak jistá míra politické nerovnosti obecným rysem lidských vztahů v celé historii. Je proto také zcela přirozené, že i v demokracii mají určití jedinci větší vliv na politickou moc nežli jiní. Podle Dahla je rovněž zcela chybné domnívat se, že určitá skupina jedinců, která má velký vliv na rozhodování v jedné společenské oblasti, bude mít stejně velký vliv na rozhodování i v jiných společenských oblastech (Dahl 1958: 464–465).

Dahl kritizuje teorii elit i za to, že klade příliš malou důležitost na existenci organizované konkurence, pomocí které jsou ovládaní jedinci schopni ovlivňovat chování politických elit. Mosca, ač byl zpočátku ostrým kritikem demokracie, pod vlivem politických událostí ve fašistické Itálii pozměnil svůj názor na demokratické zřízení. Připustil, že rozšíření hlasovacího práva na masy a konkurence mezi politickými stranami přimějí část vládnoucí třídy, aby více zohledňovala požadavky ovládané masy. Přestože bude vládnoucí třída do určité míry požadavky ovládané masy plnit, nic se nemění na faktu, že má masa na řízení státu pouze minimální vliv. Vládnoucí třída si tak nadále udržuje veškerou politickou moc. Pareto jako ekonom plně uznával, že existence konkurence ovlivňuje chování firem. Firmy se v konkurenčním prostředí snaží přizpůsobit své výrobky preferencím zákazníků. Ačkoliv Pareto přiznává, že v ekonomické oblasti existence konkurence výrazně ovlivňuje chování firem, v politické oblasti konkurenci nepřiznává stejný význam. Konkurence politických stran nemá dle Pareta žádný vliv na chování vládnoucí elity, a ta proto při svém rozhodování požadavky ovládané masy nezohledňuje. Právě neschopnost docenit význam organizované konkurence, s jejíž pomocí dokáže masa jednání politických elit ovlivňovat, je jednou z velkých slabin teorie elity. V demokratických

zemích, kde existuje konkurenční boj politických stran, politické elity vždy zohledňují zájmy většiny voličů, neboť potřebují získat jejich podporu (Dahl 1995: 249–250). Tím se dostáváme k dalšímu bodu kritiky.

Podle teoretiků elit je vládnoucí menšina třídou se stejnými či alespoň velmi podobnými zájmy, a to bez ohledu na panující formu vlády. To by pak ovšem znamenalo, že by v demokracii existoval pouze minimální volební boj. Je však zcela zřejmé, že tomu tak není. Vládnoucí menšina se v demokracii jeví spíše jako nesourodá třída a zájmy jejích členů jsou leckdy velmi odlišné. Z tohoto důvodu je pro členy vládnoucí menšiny důležité získat podporu většiny voličů tím, že budou hájit jejich zájmy (Dahl 1995: 245).

Další slabinu této teorie vidí Robert Dahl ve zjednodušení kritérií, která jedince předurčují k tomu, stát se členy vládnoucí menšiny. Teoretici elit kladli největší význam na osobnostní vlastnosti jedinců. To dle Dahla není zcela přesné, neboť i jedinci, kteří by měli díky svým vlastnostem zaujímat místo ve vládnoucí menšině, se stávají ovládanými. Teoretici elit totiž dle Dahla přehlíželi skutečnost, že v moderních společnostech hrají významnou roli společenské, politické a ekonomické struktury a instituce. Právě tyto struktury a instituce dle Dahla nejvýrazněji ovlivňují volbu jedinců a možnosti jejich jednání. Jednotlivci a skupiny jednotlivců získávají nadvládu právě díky těmto strukturám a institucím (Dahl 1995: 243–244).

Robert Dahl kritizuje i Michelsův železný zákon oligarchie. Ve své kritice se zaměřuje na skutečnost, že Michels na základě analýzy fungování převážně jedné politické strany došel k obecnému konstatování, že demokracie je neuskutečnitelná. Podle Michelse je demokracie v moderní době uskutečnitelná pouze tehdy, jsou-li politické strany svým fungováním demokratické. V politických stranách se však moc koncentruje v rukách úzké menšiny – oligarchie. Právě tato skutečnost neumožňuje politickým stranám demokraticky fungovat. Dahl

je ochotný připustit možnost, že politické strany jsou oligarchické, avšak z této skutečnosti nutně nevyplývá Michelsovo tvrzení, že konkurenční politické strany vytvářejí oligarchický politický systém. Právě konkurence politických stran podle Dahla zabraňuje mocenskému monopolu a podporuje pluralismus v politické oblasti (Dahl 1995: 251).

Miroslav Jodl kritizuje teorii elit za její přílišnou formálnost. Teoretici elit se spokojují s pouhým popisem skutečnosti, že ve všech společnostech existují elity, které fakticky drží politickou moc. Nezkoumají příčiny zisku moci, její legitimitu aj., spokojují se s pouhým konstatováním faktu. Právě tato skutečnost je podle Miroslava Jodla největší slabinou celé teorie. Dalším bodem kritiky je pro Miroslava Jodla přesvědčení teoretiků elit, že rozdílná kvalita predispozic, vlastností a zkušeností předurčuje jedince k tomu, stát se příslušníky elity či masy. Ve všech společnostech se dle něj objevuje určitý počet jedinců, kteří se nestávají členy vládnoucí elity, ačkoliv mají predispozice k vládnutí. Stejně jako poddajná a neracionální masa se i tito jedinci stávají pouhým objektem vlády elity. To, zda se jedinec stane členem vládnoucí elity, není dáno pouze jeho predispozicemi, ale také členstvím v určité společenské skupině. Elity reprezentují a vyjadřují zájmy té společenské skupiny, ze které vzešly. Jestliže však elita není schopná hájit zájmy mateřské skupiny, je nahrazena kontraelitou. Kontraelita, která se zformulovala uvnitř mateřské skupiny, dokázala přesvědčit většinu, že je schopna lépe hájit její zájmy. Výměna elit, která nastala, je pouhým projevem změn ve společnosti, nikoliv jejich příčinou, jak se domnívali teoretici elit (Jodl 1994: 34–36).

4 SMÍŘENÍ ELITISMU S DEMOKRACÍ

Ve 20. a 30. letech minulého století se v Evropě začala projevovat krize liberální demokracie. Tato krize bezesporu souvisela s prohlubujícími se sociálními rozpory a neschopností demokratického systému integrovat společnost svými metodami politického řízení (Jodl 1994: 60). Docházelo tak k pádům demokratických režimů, které byly nahrazeny autoritativními a totalitárními formami vlády. Stát fakticky řídila pouze úzká menšina politiků v čele s vůdcem. Odůvodnění pro tyto formy vlády našli kritici demokracie právě v teorii elit, jejíž představitelé považovali vládu menšiny nejen za nevyhnutelnou, ale i žádoucí. Klasický model liberální demokracie představený utilitaristickými filozofy považovali naopak za nerealistický. Obdobný názor na klasický model liberální demokracie zastával i Joseph Alois Schumpeter. Jeho snahou však nebylo vyvrátit demokracii jako takovou, nýbrž představit vizi demokracie, která bude mnohem bližší politické realitě.

4.1 Joseph Alois Schumpeter (1883–1950)

Joseph A. Schumpeter se narodil v moravské Třešti v tehdejším Rakousku-Uhersku. Vzdělání získal na prestižní vídeňské univerzitě v oboru právní věda, avšak již tehdy se rozhodl stát se ekonomem. Po akademickém působení na univerzitách tehdejší rakousko-uherské monarchie, vstoupil do politiky. Krátce působil jako bezpartijní ministr financí v sociálnědemokratické vládě Rakouské republiky, četné neshody s koaličními partnery ho však dohnaly k rezignaci. Po neúspěšném angažmá v politice začal budovat kariéru v soukromé bance, která zkrachovala, ačkoliv ne jeho vinou. Po tomto neúspěchu se J. A. Schumpeter opět vrátil na akademickou půdu. Přednášel ekonomické teorie na univerzitě v Bonnu a jako hostující profesor také na Harvardu a na univerzitě v Japonsku. Ve 30. letech se přestěhoval do Spojených

států, kde se natrvalo usadil. Stal se profesorem na Harvardu a přednášel zde až do konce svého života (Bukvaj 2004: 13–16).

Joseph A. Schumpeter je autorem bezpočtu významných, vesměs ekonomických děl. I jeho neznámější práce *Kapitalismus, socialismus a demokracie* je primárně zaměřena na ekonomické otázky. Přesto se však paradoxně nestala slavnou díky důkladné analýze kapitalismu a socialismu, kterou nabídla, nýbrž svojí vizí demokracie (Kopeček 2007:178). Schumpeterova teorie demokracie vychází z kritiky klasické teorie liberální demokracie, podívejme se proto nejprve na kritiku, kterou J. A. Schumpeter vůči této teorii formuloval.

4.2 Kritika klasické teorie liberální demokracie

Podle J. A. Schumpetera je možné klasický model liberální demokracie definovat jako *„institucionální zřízení, které umožňuje provádět politická rozhodnutí a konat obecné dobro prostřednictvím volených jedinců, jež se shromažďují, aby naplňovali vůli lidu, který si je zvolil“* (Schumpeter 2004: 268). Tato teorie tak předpokládá mj. existenci obecného dobra, obecné vůle a také racionalitu jedinců. Právě tyto teze jsou primárním terčem Schumpeterovy kritiky. Existence obecného dobra, na kterém by se všichni jedinci shodli nebo ho přijali racionální argumentací, dle něj není reálná. Ne proto, že by jedinci toužili po něčem jiném, než je obecné dobro, nýbrž proto, že je různými jednotlivci chápáno různě (Schumpeter 2004: 268–269). Obecné dobro je podle této teorie definováno všemi rozumnými jedinci. Ze skutečnosti, že se všichni jedinci v principu shodnou na definici obecného dobra, nutně vyplývá, že existuje obecná vůle lidu. Schumpeter v tomto bodě argumentuje, že právě ona nemožnost stanovit obecné dobro vylučuje možnost existence obecné vůle lidu (Schumpeter 2004: 271). Poslední bod Schumpeterovy kritiky, racionalita jedinců, je dle něj již v důsledku mnoha psychologických výzkumů vyvrácena. Člověk v každodenním životě nejedná striktně podle racionálních ekonomických modelů, jak předpokládali utilitarističtí

filozofové. Jeho jednání je naopak v mnoha směrech iracionální, přičemž značný vliv na uvažování a jednání jedinců mají předsudky a popudy, jež jsou velmi často sexuální povahy (Novák 2003: 15). Na základě těchto skutečností není lid schopen vytvořit ideu obecného blaha a činit politická rozhodnutí, která by s ním byla plně v souladu. Je proto nereálné, aby lid vykonával moc. Klasická teorie demokracie však chápe demokracii výhradně jako vládu lidu a to je podle J. A. Schumpetera nesprávné (Schumpeter 2004: 287). Formuluje proto „jinou“ teorii demokracie.

4.3 „Jiná“ teorie demokracie

Teoretickým východiskem Schumpeterovy koncepce „jiné“ demokracie se stala kritika klasické teorie liberální demokracie. Klasická teorie liberální demokracie předpokládá, jak již bylo výše zmíněno, že lid rozhoduje o politických otázkách, avšak vybírá a pověřuje své zástupce, aby jeho rozhodnutí realizovali. V tomto pojetí demokracie je prvořadé, že lid fakticky činí politická rozhodnutí, druhořadý je už výběr zástupců, kteří tato rozhodnutí uskutečňují. Toto pojetí demokracie dle J. A. Schumpetera přisuzuje lidu zcela nerealistickou míru iniciativy a naopak nedoceňuje význam a vliv zástupců lidu v politickém systému, který je dle něj klíčový. Ve snaze reflektovat tuto skutečnost – zaměnil ve své teorii demokracie role lidu a zástupců. Výběru zástupců přiřadil prvořadý význam, přičemž tito zástupci nejsou v jeho pojetí demokracie pouhými vykonavateli vůle lidu, nýbrž mají skutečnou moc rozhodovat o politických otázkách. V důsledku toho je úloha lidu značně snížena. Lid prostřednictvím voleb pouze akceptuje či odmítá elity, které mají vládnout. Schumpeterovo pojetí demokracie je tak možné definovat jako *„institucionální zřízení, které umožňuje činit politická rozhodnutí a v němž jednotlivci získávají rozhodovací moc v konkurenčním zápase o voličův hlas“* (Schumpeter 2004: 287).

Skutečná podstata demokracie tudíž nespočívá ve vládě lidu, nýbrž v existenci soutěživého prostředí, ve kterém politické elity (lídři politických

stran a jejich politické formace) soupeří o hlasy voličů, potažmo o mandát od voličů. O soutěživém prostředí lze přitom hovořit tehdy, má-li volič na výběr mezi minimálně dvěma odlišnými politickými formacemi. Soutěživé prostředí zároveň voličům umožňuje prostřednictvím voleb vyměnit politické elity. Svobodné a soutěživé volby tak mají v teorii „jiné“ demokracie zásadní význam, neboť slouží k výběru vládnoucích elit, popřípadě k jejich odvolání¹⁸, ale také legitimizují rozhodování té elity, která ve volbách zvítězila (Novák 2003:17, Kopeček 2007: 185).

Prostředí moderní společnosti se vyznačuje mnoha složitými a komplikovanými problémy, a to nejen v politické oblasti. O to více je při rozhodování o takto složitých problémech potřebná specializace a dlouhodobá zkušenost. Z tohoto důvodu není reálné a ani žádoucí, aby všichni občané rozhodovali o komplikovaných politických otázkách. Jakmile „běžní“ občané jednájí o politických záležitostech, jež se jich bezprostředně netýkají, nejsou schopni racionální úvahy a racionálního jednání. U politických otázek obecného charakteru ztrácí smysl pro realitu a kvůli nedostatečné informovanosti a mnohdy nezájmu o danou problematiku postrádají jimi učiněná rozhodnutí racionální¹⁹ (Schumpeter 2004: 277). Z těchto důvodů je a musí být politická sféra doménou nemnoha aktivních a kvalifikovaných jedinců – politických elit. To je stav, který je v politické sféře žádoucí, stejně tak jako je žádoucí pasivita většiny – lidu. Mezi lidem a politickými elitami tak existuje jasná dělba práce – lid akceptuje vládu, politické elity vládou. Demokracie tudíž není vládou lidu, nýbrž vládou legitimních elit vládnoucích s akceptací lidu (Kopeček 2007:188).

¹⁸ O odvolání Schumpeter hovoří v případě, kdy vládnoucí elita ztrácí podporu ze strany občanů, kteří svojí nespokojenost dají najevo tím, že vládnoucí elitu znovu nevolí (Kopeček 2007: 185).

¹⁹ Schumpeter hovoří o tom, že jedinci jsou schopni i racionálního uvažování a jednání. Jsou toho však schopni pouze v takových případech, kdy jednájí na základě dlouhodobých zkušeností, znalostí a zájmu, avšak ani to ne vždy zaručuje racionální myšlení a jednání jedinců. I v politické sféře je jedinec schopen racionálních rozhodnutí. Je však schopen tohoto jednání pouze v úzce vymezeném okruhu záležitostí, které se ho bezprostředně týkají, což je dle Schumpetera oblast komunální politiky (Schumpeter 2004:277).

4.4 Shrnutí

Pro Schumpeterovu teorii demokracie neexistuje jednotné označení. Nejčastěji užívaným termínem je teorie elitní demokracie, ačkoliv J. A. Schumpeter sám upřednostňoval termín „jiná“ teorie demokracie (Schumpeter 2004: 287). Svoji teorii prezentoval jako realistickou alternativu ke klasické liberální demokracii, jejíž hlavní nedostatek spatřoval právě v onom odtržení od reality. V Schumpeterově pojetí představuje demokracie jistý typ institucionálního uspořádání, a proto nemůže být cílem sama o sobě, jak se domnívali utilitarističtí filozofové. Skutečná podstata demokracie dle J. A. Schumpetera spočívá v zajištění svobodného konkurenčního prostředí, ve kterém elity soutěží o hlasy voličů, potažmo o zisk mandátu. Úlohou lidu je v tomto pojetí demokracie akceptovat nebo odmítnout ve volbách elity, které mají vládnout. Úloha „běžného“ občana je tak v Schumpeterově chápání demokracie značně omezena a právě tato skutečnost je mnohými autory kritizována.

J.A. Schumpeterovi se podařilo v teorii „jiné“ demokracie propojit demokratické principy obsažené v klasické teorii liberální demokracie s poznatky klasických elitářů. Z klasické teorie liberální demokracie zachoval několik důležitých prvků. I v pojetí „jiné“ teorie demokracie je lid suverénem, byť je tomu tak pouze v období voleb. Podstatnou roli v jeho pojetí demokracie, stejně jako v klasické teorii liberální demokracie, hrají svobodné a soutěživé volby. V teorii „jiné“ demokracie se objevuje také další významný liberálně-demokratický prvek, kterým je tzv. negativní kontrola politických elit. Podstata této kontroly spočívá v tom, že lid má možnost ve volbách nezvolit ty politické elity, s jejichž vládou byl nespokojený. Rovněž je v tomto pojetí demokracie zachováno rovné hlasovací právo.

V teorii „jiné“ demokracie je taktéž znatelný vliv myšlenek klasických elitářů. Myšlenka existence elit, které mají klíčový vliv na fungování politického systému, je klasickým elitářům i J. A. Schumpeterovi společná. V existenci elit však J. A. Schumpeter, na rozdíl od klasických elitářů, neviděl zásadní překážku pro uskutečnění demokracie. Domníval se, že mocenskému monopolu elit zabraňuje jednak trvalá konkurence mezi různými skupinami politických elit, jednak kontrola ze strany lidu (pojetí tzv. negativní kontroly – viz výše). Teoretikům elit i J. A. Schumpeterovi je také společná myšlenka o cirkulaci elit, jež spočívá v přesvědčení, že lid (masa) nikdy nevládne, vládnou pouze menšiny (elity). Rozdílně však Schumpeter a klasičtí elitáři nahlíží na způsob výměny elit. Zatímco u klasických elitářů vychází tato výměna z vůle samotných elit, v Schumpeterově pojetí dochází k výměně elit z vůle lidu. Společné je jim naopak přesvědčení o přirozené nerovnosti lidí, která je důsledkem nestejných schopností, vlastností a zkušeností jedinců. Shodují se také v otázce (i)racionality jedinců. Lidské jednání je dle nich v mnoha směrech iracionální. V politické sféře jsou racionálního uvažování a jednání schopny pouze politické elity. Lid tohoto uvažování není schopen, neboť postrádá kvality elit. Nekriticky proto přijímá téměř vše, co je mu řečeno, a v důsledku se stává lehce ovlivnitelným a manipulovatelným (Schumpeter 2004: 222). Stejně jako klasičtí elitáři došel J. A. Schumpeter k závěru, že v politické sféře je žádoucí angažovanost menšiny a pasivita většiny.

J. A. Schumpeterovi se podařilo v teorii „jiné“ demokracie zasadit myšlenky klasických elitářů do demokratického rámce. Díky tomu je možné teorii „jiné“ demokracie chápat jako pomyslný most mezi myšlenkami klasických elitářů a neoelitistických teorií. Přejdeme tedy ke kapitole, která se zabývá právě neoelitistickými teoriemi.

5 NEOELITISTICKÉ TEORIE

Po druhé světové válce opět vzrostl ve světě zájem o problematiku elit. Zejména na půdě Spojených států vznikaly a výrazně se rozvíjely elitistické teorie. Důvodem byl vědecký impuls, který na půdu USA přinesla během válečného a poválečného období vlna vědeckých emigrantů z Evropy. Zde vznikající teorie elit do značné míry reflektovaly existující sociální stav a některé se také snažily jej přijatelným způsobem vysvětlit a legalizovat (Čermák 1997: 93). Americké teorie elit se vyznačovaly snahou oprostít se od spekulací a vědecky neověřitelných hypotéz, kterým se nemohli „otcové zakladatelé“ teorie elit (Mosca, Pareto, Michels) vyhnout. Snahou bylo vytvořit z teorie elit exaktní vědu o elitách – elitologii. Toho mělo být docíleno empirickými výzkumy elit, jež měly probíhat jak na úrovni celého státu, tak na úrovni lokálních komunit, tedy měst či obcí. Při výzkumech elit byly využívány zejména metody kvantifikovaného výzkumu (Jodl 1994:89). Pro lepší představu o tom, jaké konkrétní metody se při těchto výzkumech uplatňovaly, zmiňme alespoň ty základní.

5.1 Výzkumné metody

Při výzkumu elit byly a stále jsou využívány v zásadě tři základní metody, a to metoda arbitrární, metoda reputační a metoda případových studií. Nejjednodušší a nejčastěji využívanou metodou je metoda arbitrární. Při použití této metody je ještě před zahájením samotného výzkumu stanoveno, kdo bude v určité výzkumné oblasti (například v daném společenství, organizaci atd.) považován za elitu. Tato předem určená skupina je pak podrobena sociologickému zkoumání, ve kterém se zjišťují nejrůznější údaje jako například věk, vzdělání, politická příslušnost, výše příjmu, společenské styky, profesní kariéra atd. Údaje získané užitím této metody nemusí však vždy podávat přesnou výpověď o

mocenských elitách. Při užití této metody totiž vždy záleží na tom, zda a do jaké míry se badateli podařilo správně vymezit elitu (Nárta 1975: 99).

Druhou metodou, jež je často užívaná při výzkumu elit, je tzv. metoda reputační. Podstata této metody spočívá v určení vlivných a mocných lidí prostřednictvím dotazování tzv. kvalifikovaných soudců. Kvalifikovanými soudci přitom mohou být významní straničtí a státní funkcionáři, podnikatelé atd. Někteří sociologové však mají své výhrady vůči této metodě. Dle nich spíše přináší poznatky o mínění různých kvalifikovaných soudců nežli o samotných mocenskopolitických elitách (Nárta 1975: 100).

Třetí – základní metodou – je metoda případových studií. Při uplatnění této metody se měří sociální či politický vliv různých jednotlivců a skupin, který uplatňují na společenská a politická rozhodování. Ovšem ani tato metoda získávání údajů o mocenskopolitických elitách není bez nedostatků. Platnost získaných údajů totiž závisí na faktu, zda jsou zkoumána rozhodnutí skutečně důležitá a významná, přičemž posoudit důležitost těchto rozhodnutí nikdy není lehké a jednoznačné (Nárta 1975: 101).

Jak již bylo výše zmíněno, ve Spojených státech začalo po roce 1945 vznikat mnoho elitistických teorií, které se opíraly o výsledky četných empirických výzkumů. Jelikož není možné věnovat pozornost všem vzniklým elitistickým teoriím, budou představeny pouze dvě velmi známé teorie, a to teorie Harolda Dwighta Lasswella a teorie Charlese Wrighta Millse. Začněme teorií prvního zmíněného autora.

5.2 Harold Dwight Lasswell (1902–1978)

Harold Dwight Lasswell byl významný americký politolog a sociolog, profesor na Chicagské univerzitě a na univerzitě v Yale. Ve svých studiích se zabýval především problematikou násilí, ideologií, revoluce a

v neposlední řadě také problematikou elit. Zájem o studium elit se u něj objevil již na konci 30. let, a to v souvislosti s výzkumem sociálních skupin a jejich rozdílnými kvalitami (tzv. skill groups). V této době uplatňoval v řadě svých studií historickou metodu, na jejímž základě došel k přesvědčení o rozhodující roli elit v lidských dějinách. Elity nechápal pouze jako elity moci, byť toto chápání pro něj bylo rozhodující, ale v širším slova smyslu, tedy jako elity společenské (Jodl, Pecka 1994: 136). Jeho koncepce elit jsou do jisté míry nejednoznačné, neboť doznaly v průběhu let mnoha změn (Kopeček 2007:168). Zpočátku měl za to, že příslušníky elity jsou ti jedinci, kteří jsou schopni získat nejvíce reprezentativních společenských hodnot jako je prestiž, úcta, ale i například peníze nebo moc. Tento koncept tzv. distribuční elity však zanedlouho nahradil koncepcí psychologizujícího charakteru. Podle této koncepce jsou příslušníky elit ti jedinci, kteří mají schopnosti a dovednosti potřebné k plnění státních funkcí (Easton 1950: 462, Rustow 1966: 692). Avšak ani tato koncepce nebyla jeho koncepcí poslední. Elity začal chápat jako jedince, kteří fakticky rozhodují (Sartori 1993: 145–146). Mít moc tak dle Lasswella znamená podílet se na rozhodování a zároveň mít možnost vynutit si sankcemi, aby lidé tato rozhodnutí respektovali a realizovali (Jodl, Pecka 1994: 138).

Lasswellovy studie elit vzniklé před druhou světovou válkou a po ní se odlišují v metodologickém přístupu k výzkumu elit. Zatímco v předválečném období byla při výzkumu elit využívána zejména metoda historická, v poválečném období to byly metody empirického výzkumu. Příklon k empirickému výzkumu elit zřetelně dokládá mezinárodní projekt – jehož byl Lasswell iniciátorem a také duchovním otcem – projekt RADIR (Ross 1952: 29).

5.2.1 Projekt RADIR (Revolution and the Development of International Relations)

Mezinárodního výzkumný projekt RADIR vznikl za účelem popsat a objasnit hlavní tendence společenských změn ve světě v letech 1890–1950, odhadnout jejich směr a tempo. Ačkoliv měla být pozornost věnovaná problematice společenské změny, centrem zájmu se stal empirický výzkum tehdejšího stavu (pozn. autora: období mezi lety 1945–1950)(Easton 1950: 460). Pozornost se zaměřila zejména na výzkum elit, přičemž velký důraz byl kladen na metodiku výzkumu. Byly odmítnuty dosavadní přístupy ve výzkumu – zejména historický aspekt studia – jež byly chápány jako spekulativní a nevědecké. Studie elit se měly opírat o četná empirická fakta, a tím se vyvarovat spekulacím, a užívat pouze vědeckých hypotéz (Ross 1952: 30, Jodl 1994: 90).

V projektu RADIR byly zkoumány elity bohatství, vzdělání, bezpečnosti, nejvíce pozornosti však bylo věnováno elitám politickým, jakožto nejdůležitějšímu segmentu společenských elit. Elity byly identifikovány na základě zhruba padesáti formálních kritérií, přičemž u politických elit bylo rozhodující jejich působení ve vládě, v parlamentních institucích či v důležitých politických stranách (Janowitz 1954: 406). Následně byl sledován sociální profil elit – zkoumal se jejich původ, vzdělání, sociální pozice, předchozí politické zkušenosti atd. Na základě dat vyplývajících z výzkumů bylo zjištěno, že příslušníci elit mají velmi podobný nejen sociální, ale i psychologický profil. Bylo rovněž zjištěno, že příslušníci klíčových skupin elit – elity vojenské, politické a ekonomické – se mezi jednotlivými skupinami přesouvají (Rustow 1966: 698).

Příslušníci politické elity se soustřeďují v politickém tělese dané země. Politická elita, jež je třídou nejvyšší moci, však nezahrnuje všechny členy politického tělesa. Politická elita je tvořena pouze jedinci, kteří mají největší podíl na rozhodovacím procesu (Čermák 1997: 82). Jelikož však neexistuje univerzální měřítko moci, určit příslušníky elity je možné pouze

zjištěním jejich podílu na rozhodovacím procesu; tento podíl může být stanoven pouze výzkumem (Jodl 1994: 90).

Lasswell v projektu RADIR zdůrazňoval také ideologické působení elit, především poukazyval na jejich tzv. mýtotvornou činnost. Mýty slouží svým tvůrcům (elitám) jako nástroj při výkonu jejich moci a ovlivňování názorů ovládaných. Elita však ve výkonu moci nemá neomezenou moc, ve svém působení je omezena jistými normami, které nesmí překročit (Jodl, Pecka 1994: 140).

Význam politické elity dle Lasswella spočívá ve skutečnosti, že elita vytváří hodnoty, podle kterých společnost žije. Politická elita tím do značné míry určuje charakter společnosti, a právě tato myšlenka je jednou z ústředních idejí celého projektu. Přesvědčení, že studium elity povede k pochopení charakteru společnosti, je důvodem, proč je v projektu tolik prostoru věnováno výzkumu elit. Dle Lasswella jsou změny ve struktuře elit jistým signálem sociální změny. Studium elit je proto klíčem k pochopení sociálních změn ve světovém společenství (Janowitz 1954: 405).

Existence elit je dle Lasswella přirozeným zákonem každé společnosti. Elity se objevují jak v demokratických, tak v nedemokratických režimech, avšak odlišují se svým charakterem. Zatímco demokratické společnosti mají elity otevřené, reprezentativní a zodpovědné, elity v nedemokratických společnostech jsou jejich přesným opakem. Jsou to elity uzavřené, nereprezentativní a nezodpovědné (Jodl, Pecka 1994: 140).

Ač projekt RADIR poskytl mnoho empirických dat, jeho teoretický přínos nebyl značný. Přestože snahou bylo vycházet pouze z vědeckých hypotéz, objevily se v něm i takové hypotézy, které neměly daleko k oněm obávaným spekulacím. Do jisté míry působí spekulativně hypotéza o světovém vývoji, který se dle Lasswella bude ubírat směrem od demokracie k despotismu. Lasswell se domníval, že politici budou

neustále usilovat o maximalizaci své moci, což v konečném důsledku povede k nahrazení pluralistických státních systémů centralizovanými byrokratickými systémy (Jodl 1994: 91–92).

Teorie elit Harolda D. Lasswella se řadí k americkým teoriím elit, které souhlasí se stavem americké společnosti a dokonce jej do jisté míry obhajují, zejména pak hájí dominantní postavení elit (Pecka 2010: 163). Ve Spojených státech vznikaly ale také teorie, které se stavěly kriticky ke stavu americké společnosti a demokracie. Podívejme se na jednu z nich, teorii Charlese Wrighta Millse.

5.3 Charles Wright Mills (1916–1962)

Charles Wright Mills byl významný americký sociolog a profesor sociologie na Kolumbijské univerzitě. Sepsal mnoho významných sociologických studií, ve kterých se zabýval zejména strukturou americké společnosti, studiem politické moci a jejích skutečných nositelů. K jeho nejvýznamnějším dílům patří *Bílý límeček*, *Sociologická imaginace* a *Mocenská elita*. Právě poslední zmiňované dílo způsobilo v 50. letech minulého století značný rozruch na půdě americké akademické obce. Mills v knize vyjádřil tezi o existenci mocenské elity, jež má rozhodující politickou moc, což bylo v rozporu s tehdejší převládajícím názorem v akademické (sociologické) obci. Mnozí američtí sociologové zastávali myšlenku tzv. teorie velké rovnováhy (Jodl 1966: 17). Podle ní je existence dominantní mocenské skupiny vysoce nepravděpodobná, ne-li nemožná. Moderní společnost je totiž charakteristická mnohočetností zájmů, které reprezentují různí soupeřící aktéři. Existence mnoha zájmových skupin, které se vzájemně z hlediska moci vyvažují, rozptyluje politickou moc. Z těchto důvodů je proto nereálná existence skupiny, která by dominovala celé společnosti (Miller 2003: 99).

Ač tato teorie byla dle Millse po určitou dobu v americké společnosti platná, v 50. letech již tomu tak zdaleka není. V této době již

neexistuje rovnováha moci. Moc není rozptýlená, ale stále více centralizovaná a koncentrována v rukou mocenské elity (Mills 1966: 322).

5.3.1 Mocenská elita

Drtivá většina státní moci se dle Millse soustřeďuje v rukách nejvyšších představitelů politických, ekonomických a vojenských institucí. Představitelé velkých korporací, armádních špiček a politického vedení tvoří tzv. Velkou trojku. Ta se vyznačuje úzkou provázaností, koordinovaným jednáním a společným přijímáním důležitých politických rozhodnutí, jež mají celostátní důsledky. Velká trojka nemá ve společnosti protiváhu, která by ji vyvažovala. Důsledkem toho je moc ve společnosti odstupňována, přičemž existuje propastný rozdíl mezi těmi, kdo jsou „nahore“ (mocenskou elitou) a těmi, kdo jsou „dole“ (masou) (Mills 1966: 25–26). Vytváří se model takřka všemocné elity a bezmocné masy, která je pouhým objektem manipulace elit (Jodl 1994: 96).

Tento stav americké společnosti je dle Millse důsledkem dvou faktorů. Prvním je přeměna americké společnosti ve společnost masovou²⁰, druhým je složité prostředí moderní společnosti, které si vyžádalo centralizaci zejména politických, ekonomických a vojenských institucí a jejich vzájemné provázání. S centralizací každé této instituce ohromně vzrostly mocenské prostředky jejích nejvyšších představitelů, kterým centralizace umožnila ve své instituci autoritativně rozhodovat. Úzká provázanost politického, vojenského a ekonomického systému si pak vyžádala koordinovanost a spolupráci při přijímání důležitých rozhodnutí. Spolupráce vůdčích osobností v každém z těchto tří mocenských systémů vedla k jejich postupnému sblížení, které nakonec vedlo k vytvoření Velké trojky – jednolitě mocenské elity (Mills 1966: 28).

²⁰ V tomto bodu Mills dodává, že americká společnost není a nikdy nebude zcela masovou společností, jelikož masová společnost je dle něj pouze krajním typem, kterého v realitě nikdy není dosaženo (Mills 1966: 359).

Dle Millse tkví síla mocenské elity právě v centralizaci a úzkém propojení jednotlivých institucí. Tato skutečnost ho podnítila k institucionálnímu chápání elity. Elity jsou dle něj ti jedinci, kteří zastávají v politických, ekonomických a vojenských institucích významné postavení. Právě „*tyto instituce jsou nezbytnou základnou moci, bohatství a prestiže, přičemž zároveň skýtají i hlavní prostředky k výkonu moci, k nabývání a udržení bohatství a k uplatňování nároků na vyšší prestiž*“ (Mills 1966: 29). Svým institucionálním pojmáním elit se Mills vymezil vůči všem koncepcím, které mají jednak tendenci spojovat elitu s jedním atributem (například bohatstvím), jednak s koncepcí psychologizujícího charakteru (duševními kvalitami jedinců). Skutečnost, že se vůči těmto konceptům vymezil, ovšem neznamená, že by při definici elity se jmenovanými faktory nepočítal. Pouze se domníval, že nejsou pro její definici rozhodující (Jodl, Pecka 1994: 125).

Mills vytvářel svoji koncepci s úmyslem podat co nejpřesnější a nejobjektivnější obraz mocenské elity, z tohoto důvodu se jeho koncepce opírá o četné empirické výzkumy. V nich se zaměřil zejména na původ, kariéru a životní styl členů mocenské elity. Na základě dat vyplývajících z výzkumů odhalil jistou podobnost členů mocenské elity. Všichni členové mocenské elity pocházejí z horních vrstev americké společnosti, ze „čtyř set“ předních velkoměstských rodin. Pocházejí převážně z městských oblastí východního pobřeží Spojených států. Jsou rodilými Američany, stejně jako jejich rodiče. Mají vysokoškolské vzdělání, náboženským vyznáním jsou protestanty či presbyteriány. Členové mocenské elity mají nejen společný původ, ale i velmi podobné názory a zájmy. Udržují hojné společenské a osobní styky, velmi dobře se proto znají a vědí o sobě, že patří k elitě (Mills 1966:334–335). Mezi příslušníky elity dochází k neustálému přesunu z jedné skupiny do druhé. „*Kapitalista se chápe politického úřadu nebo ozdobuje generálskou hodností, generál se stává prezidentem nebo předsedou správní rady a sem míří i politik, jehož*

kadence už minula“ (Jodl 1966: 10). Tyto přesuny svědčí o vysokém stupni jednoty uvnitř mocenské elity (Jodl 1966: 10).

Mocenská elita realizuje svá rozhodnutí, cíle a záměry dvěma způsoby. Prvním je uplatnění autority. Autorita je moc, která je zjevná na první pohled, jako moc je prezentovaná a touto skutečností se netají. Druhým způsobem je manipulace. Manipulace je naopak mocí nezjevnou, působí jako by mocí nebyla. Její podstata spočívá ve vytváření dojmu, že lid nebo přinejmenším jeho většina rozhoduje. Právě prostředky manipulace vládne americká mocenská elita. Tento způsob vlády jí výrazně usnadňují prostředky masové komunikace, pomocí kterých vštěpuje mase žádoucí reakce, názory, stereotypy (Mills 1966: 416–417, Jodl 1994: 97).

Pro Millse nebyla znepokojující ani tak samotná existence mocenské elity jako spíše skutečnost, že rozhodnutí mocenské elity ovlivňují větší počet lidí, než tomu bylo kdykoli v dějinách lidstva. Apeloval proto na zodpovědná a uvážená rozhodnutí elity, a to zejména v oblasti zahraniční politiky. Rozhodnutí mocenské elity totiž můžou ohrozit bezpečnost národů a světový mír, což je obzvláště nebezpečné v době existence zbraní hromadného ničení (Mills 1966:35).

Mills vycházel ve své teorii mocenské elity z poznatků o životě Ameriky poloviny 50. let minulého století. Jeho teorie kritizuje stav americké společnosti a varuje před centralizací politické moci a jistým úpadkem zákonodárných orgánů, jevy, které by mohly zpečetit osud demokracie v Americe (Pecka 2010: 163).

Harold D. Lasswell a Charles W. Mills jsou nejvýznamnějšími představiteli klasické americké teorie elit. Ve svých teoriích využívali výsledky četných empirických výzkumů, ale směřovali také k určitému výkladu dějinného vývoje.²¹ Současné tendence v americké politické vědě

²¹ V tomto smyslu postupovali v duchu evropské teorie elit (Pecka 2010: 163).

a v sociologii politiky jsou odlišné. „Nejbliže ke „klasikům“ má trend zkoumající působení elity na stabilitu společnosti, vzdálenější je pak orientace na výzkum chování elit“ (Pecka 2010: 163).

5.4 Rozdílnosti a podobnosti americké a evropské teorie elit

Americké teorie elit čerpaly z myšlenek evropské teorie elit. Existuje proto několik podstatných tezí, které jsou americké i evropské teorii elit společné. Přirozená je podle obou nerovnost jedinců, jako nevyhnutelný zákon každé společnosti také chápou rozdělení společnosti na vládnoucí menšinu a ovládanou většinu. Elita rozhoduje o charakteru a vývoji dané společnosti, přičemž lid má pouze minimální možnost tato rozhodnutí ovlivnit. Dle americké teorie elit elita uskutečňuje svoji nadvládu prostřednictvím manipulace a ovlivňování názorů lidu. V tomto ohledu je znatelný příklon americké teorie elit k myšlenkám Gaetana Moscy, méně již k úvahám Vilfreda Pareta a Roberta Michelse, kteří považovali za prostředek nadvlády elity násilí a donucování. Ačkoliv jsou americké i evropské teorii elit společné zásadní teze o nerovnosti jedinců a rozdělení společnosti na menšinu vládnoucích a většinu ovládaných, odlišně nahlízejí na možnost realizace skutečné demokracie. Zatímco podle evropské teorie elit existence elit vylučuje možnost ustavit skutečnou demokracii, americká teorie nespatřuje v existenci elit překážku skutečné demokracie. Ačkoliv americká i evropská teorie přiznává elitám dominantní postavení v politickém systému, v americké teorii nicméně není moc elity neomezená. Elita vykonává svoji moc v rámci demokratického řádu, a proto je ve svém rozhodování omezena jistými pravidly a normami, které nesmí překročit.

Velmi rozdílný je přístup americké a evropské teorie k výzkumu elit. Evropští představitelé teorie elit uplatňovali ve svých studiích historickou metodu, s jejíž pomocí došli k tvrzení o existenci elit ve všech dobách a společnostech, spokojili se avšak s pouhým konstatováním tohoto faktu. Kvůli tomu se evropská teorie elit stala do značné míry formální a

spekulativní teorií. U představitelů americké teorie elit byl přístup k výzkumu elit odlišný. Jejich snahou bylo postavit teorii elit na empirických, vědeckých základech. Nespokojili se proto s pouhým konstatováním existence elit jako evropští teoretici, ale zkoumali jejich složení, sociální profily jejich příslušníků – původ, kariéru, předchozí politické zkušenosti, jejich vzájemné formální, ale i osobní vztahy atd. Díky empirickému přístupu k výzkumu elit američtí teoretici nesklouzli, na rozdíl od teoretiků evropských, k velmi zjednodušené představě, že se jedinci stávají příslušníky elity díky svým predispozicím, dovednostem a schopnostem. Všimli si i dalších neméně důležitých faktorů, které rovněž ovlivňují, zda se jedinec stane či nestane členem elity.

6 ZÁVĚR

Elitismus je jedním z nevlivnějších a nejvýznamnějších proudů moderního politického myšlení, o němž se opírá soudobá demokratická teorie. Elitismus prošel od svého konstituování rozsáhlým vývojem, který se projevil zejména v jeho postoji k demokracii. Kromě vývoje elitismu obecně – bylo cílem práce také popsat právě onu proměnu vztahu elitistických teorií vůči demokracii.

Klasická teorie elit vznikla na sklonku 19. století v důsledku zjevných rozporů mezi klasickou teorií liberální demokracie a společensko-politickou realitou této doby. Jistá deziluze z proklamovaných ideálů klasické liberální demokracie je příčinou kritiky demokracie jako takové. Demokracie je dle teoretiků elit založená na ideálu rovnosti, který však není uskutečnitelný. Teoretici elit byli přesvědčeni, že lidé jsou si svojí biologickou a zejména psychologickou podstatou nerovni. Tato nerovnost, jež je přirozená a neměnná, je dle nich příčinou nerovnosti společenské. Ta se projevuje hierarchickým uspořádáním společnosti, přičemž největší vliv na hierarchii uvnitř společnosti má moc, jakožto jev, který se objevuje ve všech společnostech. Právě moc je příčinou rozdělení společnosti na vládnoucí menšinu a ovládanou většinu. Rozdělení společnosti na vládnoucí a ovládané je dle teoretiků elit základním a neměnným zákonem každé společnosti. I v demokratické společnosti existuje menšina vládnoucích, přičemž právě její existence vylučuje možnost ustavit skutečnou demokracii.

Teoretici elit považovali nadvládu menšiny nejen za nevyhnutelnou, ale také za žádoucí. Důvodem jim byly rozdílné kvality elit a masy. Elity jsou oproti mase inteligentnější, lépe informované a schopné racionálního úsudku. Nadvládě menšiny navíc přispívá i další skutečnost: vládnoucí menšina, jež je jednotná a soudržná, rychleji a lépe rozhoduje než nesourodá a atomizovaná masa.

Teoretici elit shodně nahlíželi na přirozenou podstatu člověka. Tvrdili, že je člověk svojí přirozeností egoistický a ve svém jednání poháněný touhou po moci a materiálním zisku. Neupírali člověku ani dobré vlastnosti, ty jsou podle nich ve společnosti, kde existuje trvalý boj o vyniknutí, nepodstatné. Na člověka však nepohlíželi pouze jako na bytost egoistickou, ale také jako na bytost iracionální. V lidském jednání dle nich dominují latentní sentimenty, jež jsou ukryté hluboko v lidské povaze. Člověk má sice neustálou potřebu svá jednání prezentovat jako rozumná, tato snaha však nic nemění na faktu, že je bytostí iracionální.

Rozdělení společnosti na vládnoucí menšinu a ovládanou většinu je dle teoretiků elit neodstranitelné. Zaměřili proto svoji pozornost na způsob, jímž vládnoucí menšina legitimizuje svoji nadvládu. Gaetano Mosca shledal, že vládnoucí třída využívá k ospravedlnění své moci tzv. politickou formuli. Naproti tomu Vilfredo Pareto spatřoval způsob legitimizace moci vládnoucí elity v tzv. derivaci. Představitelé klasické teorie elit se ve svých konceptech zaměřili také na prostředky, jimiž elita uskutečňuje svoji nadvládu. Gaetano Mosca spatřoval prostředek nadvlády v ovlivňování názoru masy. Získat souhlas a podporu masy je pro vládnoucí třídu k výkonu moci velmi důležité, téměř nezbytné. Vilfredo Pareto a Robert Michels naproti tomu považovali za prostředek nadvlády násilí. Právě ochota použít násilí je dle nich znakem silné elity. Z tohoto důvodu se také stali stoupenci italského fašismu, jenž se nezdráhal použít násilí vůči svým oponentům; a svými sociopolitickými díly dokonce přispěli k jeho legitimizaci.

Vývoj evropských politických událostí ve 20. a 30. letech minulého století nebyl vůči demokracii příznivý. V této době se začalo hovořit o krizi demokracie. Prohlubující se sociální rozpory a neschopnost demokracie v některých státech integrovat společnost svými metodami politického řízení, vedly k pádu demokratických režimů a k jejich nahrazení autoritativními a totalitními formami vlády. Právě pád demokratických režimů přesvědčil amerického ekonoma rakouského původu – Josepha A.

Schumpetera – o nefunkčnosti klasického modelu liberální demokracie. Domníval se, že pro zachování demokracie jako takové je nezbytné, vypracovat teorii demokracie, která bude více reflektovat politickou realitu. Z tohoto důvodu vypracoval tzv. teorii „jiné“ demokracie, v níž byl ovlivněn myšlenkami klasických elitářů. Stejně jako oni přisuzoval politickou moc výhradně elitám, v jejich existenci však na rozdíl od klasických elitářů neviděl překážku k uskutečnění demokracie. Demokracie v jeho chápání totiž neznamená vládu lidu, nýbrž zajištění svobodného a soutěživého prostředí, ve kterém platí jistá, neměnná pravidla a normy, které se vztahují i na vládnoucí elity. Moc elit tak není neomezená. K výkonu své moci potřebují elity souhlas lidu, lid zároveň může elitu v případě nespokojenosti odvolat (prostřednictvím voleb). J. A. Schumpeterovi se podařilo v teorii „jiné“ demokracie zasadit myšlenky klasických elitářů do demokratického rámce. Díky této skutečnosti představuje jeho teorie demokracie jistý zlom mezi klasickou teorií elit a neoelitismem.

Po skončení druhé světové války opět ve světě vzrostl zájem o problematiku moci a s ní úzce související fenomén elit. Výsledkem zvýšeného zájmu o danou problematiku byl vznik mnoha teorií, které se, i přes svoji rozdílnost, vyznačovaly kladným postojem k demokracii, čímž se zásadně odlišovaly od postoje prezentovaného klasickou teorií elit. Zásadní změna postoje elitistických teorií k demokracii bývá připisována zejména dějinným událostem, které způsobily, že kritické hlasy vůči demokracii pozbyly na intenzitě.

V práci byla pozornost zaměřená na teorie elit, které vznikaly na půdě Spojených států amerických. Tyto teorie se vyznačovaly snahou učinit z teorie elit exaktní vědu o elitách – elitologii. Z tohoto důvodu byl důraz kladený na metodiku výzkumu elit. Vznikající teorie elit se vždy opíraly o výsledky četných empirických výzkumů, které byly zaměřené na složení elit, sociální profily jejich příslušníků a také na jejich vzájemné formální a osobní vztahy. Kromě trendu ve výzkumu elit, byly v práci představeny také dvě konkrétní teorie elit – teorie Harolda D. Lasswella a

teorie Charlese W. Millse. Autoři v nich vyjadřovali svůj postoj k aktuálním problémům americké společnosti a demokracie. Teorie těchto dvou autorů bývají dávány do jistého protikladu, neboť teorie H. D. Lasswella je teorií spíše konformní, zatímco teorie Ch. W. Millse je teorií kritickou. Přestože Ch. W. Mills kritizoval stav americké demokracie, jeho kritika nebyla samozřejmě zaměřená proti demokracii jako takové, nýbrž proti jejím dílčím aspektům, neboť se obával o její zachování.

Ačkoliv jsou teorie H. D. Lasswella a teorie Ch. W. Millse svojí orientací rozdílné, lze mezi nimi nalézt jisté podobnosti. Oba autoři na základě dat vyplývajících z výzkumů elit odhalili podobnost mezi příslušníky elit, která spočívá v sociálním a psychologickém profilu. Oba se domnívali, že důležitým rysem klíčových elit je přesun jejich příslušníků z jedné skupiny do druhé. Domnívali se také, že elity vykonávají svoji moc prostřednictvím manipulace a ovlivňování názorů mas.

V úvodu práce byly stanoveny dvě hypotézy. První hypotéza se vztahovala na kontext vzniku teorie elit a zněla:

- Společensko-politická realita v Itálii na přelomu 19. a 20. století významnou měrou přispěla ke vzniku teorie elit.

Tuto hypotézu lze považovat za potvrzenou. Italské demokratické zřízení hlásalo ideály liberální demokracie, navzdory tomu jim byla politická realita velmi vzdálená. Ač byla proklamována vláda lidu, na politické moci participoval pouhý zlomek italského obyvatelstva. Obdobně se jevil ideál rovnosti. Na jedné straně hmotné postavení nemajetných vrstev, kterým bylo upíráno hlasovací právo, a na straně druhé akumulace bohatství úzké menšiny, jež držela v rukách politickou moc, vedlo k přesvědčení o nerovném postavení lidí ve společnosti. Omezování politických svobod, násilné postupy vůči demonstrantům nespokojených s italskou vládou a vysoká míra korupce v zemi navíc přispěly k přesvědčení o pouhé iluzi demokracie.

Druhá hypotéza se vztahovala na koncepci demokracie J. A. Schumpetera a zněla takto:

- Mezi koncepcemi klasických elitářů a koncepcí „jiné“ demokracie lze najít podobnosti a to: ve vztahu k liberální demokracii, v pojetí elit a v pojetí člověka.

I tuto hypotézu je možné považovat za potvrzenou. J. A. Schumpeter i klasičtí elitáři teorii liberální demokracie ostře kritizovali. Proklamovaný cíl liberální demokracie – vládu lidu – považovali za neuskutečnitelný. Dle jejich názoru lid nikdy nevládl a ani vládnout nebude. Politická sféra není doménou lidu či jeho většiny, ale naopak úzké menšiny – politické elity. Pouze elity mají potřebné kvality k výkonu moci a jsou také na rozdíl od lidu schopny rozhodovat racionálně o obecných politických otázkách. Klasičtí elitáři a J. A. Schumpeter rovněž shodně nahlíželi na jedince. Jedinci jsou dle jejich názoru iracionální bytosti, jejichž jednání je poháněno iracionálními pohnutkami, jež jsou mnohdy sexuální povahy.

Elitismus je velice významným, byť velmi různorodým proudem moderního politického myšlení. Z hlediska teorie demokracie je významná proměna postoje elitismu k demokracii. Zatímco klasická teorie elit demokracii jako uskutečnitelnou formu vlády odmítala, neoelitistické teorie jsou ve vztahu k demokracii mnohem smířlivější. Ačkoliv může dnes teorie elit působit kontroverzně, a to nejen svým závěrem o nemožnosti uskutečnit demokracii, měli bychom mít na paměti, že byl její vznik silně ovlivněn společensko-politickou realitou Itálie přelomu 19. a 20. století.

7 SEZNAM LITERATURY

AMOROSO, Luigi (1938): Vilfredo Pareto. *Econometrica*, Vol. 6, No. 1, s. 1–21.

BIRCH, Antony H. (1993): *Concepts and Theories of Modern Democracy*. Taylor & Francis e – Library. New York.

BUKVAJ, František (2004): *Joseph Alois Schumpeter: ekonom, politik, sociální filozof, humanista*. Město Třešť. Třešť.

COOK, Philip J. (1971): Robert Michels's Political Parties in Perspective. *The Journal of Politics*. Vol. 33, No. 3, s. 773-796.

ČERMÁK, Vladimír (1997): *Otázka demokracie: společnost a stát*. Nakladatelství OLOMOUC: Olomouc.

DAHL, Robert (1958): A Critique of the Ruling Elite Model. *The American Political Science Review*, Vol. 52, No. 2, s. 463 – 469.

DAHL, Robert (1995): *Demokracie a její kritici*. Victoria Publishing: Praha.

DE TOCQUEVILLE, Alexis (2000): *Demokracie v Americe*. Academia: Praha.

EASTON, David (1950): Harold Lasswell; Policy Scientist for a Democratic Society. *The Journal of Politics*. Vol. 12, No. 3, s. 450–477.

FISCHER, Josef, Ludvík (1925): *Saint Simon a August Comte*: Orbis: Praha.

HALADA, Jan (1984): *Osvícenství – věk rozumu*. Státní pedagogické nakladatelství: Praha.

HLOUŠEK, Vít (2007): Klasická liberální teorie demokracie. In: Hloušek, Vít.; Kopeček, Lubomír (eds.): *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav: Brno, s. 57 –81.

- IM HOF, Ulrich (2001): Evropa a osvícenství. Lidové noviny: Praha.
- JANOWITZ, Morris (1954): The Systematic Analysis of Political Biography. World Politics. Vol. 6, No. 3, s. 405–412.
- JODL, Miroslav (1966): Předmluva – Sociolog humanista. In: Mills, Charles Wright: Mocenská elita. Orbis: Praha, s. 5 – 21.
- JODL, Miroslav (1994): Teorie elity a problém elity. Victoria Publishing: Praha.
- JODL, Miroslav; PECKA, Emanuel (1994): Teorie elity. VŠE: Praha.
- KELLER, Jan (2005): Dějiny klasické sociologie. Sociologické nakladatelství: Praha.
- KOPEČEK, Lubomír (2007): Elity a demokracie. In: Hloušek, Vít.; Kopeček, Lubomír (eds.): Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie. IIPS: Brno. s. 149 –177.
- LE BON, Gustave (1994): Psychologie davu. KRA: Praha.
- LOEWENSTEIN, Bedřich (2009): Víra v pokrok. Oikoymenh: Praha.
- MAY, John D. (1965): Democracy, Organization, Michels. The American Political Science Review, Vol. 59, No. 2, s. 417-429.
- MICHELS, Robert (1931): Strany a vůdcové. K sociologii politického stranictví. Masarykova sociologická společnost: Praha.
- MILL, John Stuart (1992): Úvahy o vládě ústavní. Nakladatelství Svoboda: Praha.
- MILLER, David a kol. (2003): Blackwellova encyklopedie politického myšlení. Barrister & Principál: Brno.
- MILLIKAN, Max (1936): Pareto's Sociology. Econometrica, Vol. 4, No. 4, s. 324-337.
- MILLS, Charles, Wright (1966): Mocenská elita. Orbis: Praha.

- MOORE, Harry E.; MOORE, Bernice M. (1935): Folk Implications in Pareto's Sociology. *Social Forces*, Vol. 14, No. 2, s. 293-300.
- MOSCA, Gaetano (1939): *The Ruling Class*. Mcgraw – Hill Book Company: New York.
- NÁRTA, Miroslav (1975): *Teorie elit a politika*. Svoboda: Praha.
- NOVÁK, Miroslav (2003): Popper versus Schumpeter: srovnání dvou neklasických teorií demokracie. *Sociologický časopis*. Vol. 39, No. 1, s. 11 – 36.
- PECKA, Emanuel (2010): *Sociologie politiky*. Tiskárny Havlíčkův Brod: Havlíčkův Brod.
- PROCACCI, Giuliano (1997): *Dějiny Itálie*. Lidové noviny: Praha.
- ROSS, Ralph Gilbert (1952): Elites and the Methodology of Politics. *The Public Opinion Quarterly*. Vol. 16, No. 1, s. 27–32.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques (2002): *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*. Aleš Čeněk: Dobrá Voda.
- RUSTOW, Dankwart A. (1966): The Study of Elites: Who's Who, When, and How. *World Politics*. Vol. 18, No. 4., s. 690–717.
- SARTORI, Giovanni (1993): *Teória demokracie*. ARCHA: Bratislava.
- SCHUMPETER, Joseph, Alois (2004): *Kapitalismus, socialismus, demokracie*. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno.
- SERENO, Renzo (1938): The Anti-Aristotelianism of Gaetano Mosca and Its Fate. *Ethics*, Vol. 48, No. 4, s. 509-518.
- STARK, Stanislav (2000): *Filozofie 18. – 20. století*. Západočeská univerzita: Plzeň.
- SVENSSON, Palle (1995): *Teorie demokracie*. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno.
- ZUCKERMAN, Alan (1977): The Concept „Political Elite“: Lessons from Mosca and Pareto. *The Journal of Politics*. Vol. 39, No. 2, s. 324 – 344.

8 RESUMÉ

This thesis deals with a significant flow of modern political thought-elitism. Elitism has undergone since its constitution many changes that are reflected particularly in its relationship to democracy. The aim of this work is therefore to describe the relationship and attitude of elitist theories to democracy depending on time.

The classical theory of elites, which emerged at the turn of the 19th and 20th century, sharply criticized liberal democracy. This criticism was due to sharp contradictions between the theory of classical liberal democracy and socio-political reality. According to the classical theory of elites a minority rules in all societies.

The thoughts of classic elitists, although they were to some extent compromised by providing a justification for non-democratic forms of government, inspired Joseph A. Schumpeter to develop the concept of "other" democracy. In this theory he combined the ideas of classical elitists with democratic principles contained in the theory of classical liberal democracy.

After 1945 the elitist theories developed, especially in the USA. These theories, although they drew from the legacy of European theory, did not see the existence of elites as the reason for an inability to realize democracy. Neoelitist theories have a positive perception of democracy; it is no longer the object of their criticism.